

Örömkönnyek — fájdalomkönnyek.

Örömnök és fájdalomnak egy a forrása, a szív mélységés mélyéből fakadnak. A hangos szó elnémul feltörésüknel, ezek a szem fénylő sugaraiban könny alakban jelennek meg. Az érzelem fakasztotta őket, az önzetlen tiszta szeretet. Az örömnök vagy fájdalomnak könnyeit a látó meg sem különböztetheti. A különbséget látni nem, csak megérezni lehet.

Nekünk, unitáriusoknak, könny borítja szemeinket. Nem egyik szemünk sír és nem a másik nevet, hanem mindakettő teszi mindakettőt. Örömkönnyeink omlanak azért, hogy visszakerültünk szép magyar hazánkba; fájdalomunknak könnyei hullanak azért, hogy híveinknek és intézményeinknek nem valamennyije, hanem csak egy része került vissza. Az örömkönnyek a visszatértek szemeinek hálát ragyogó gyöngyei; a fájdalomnak síró könnyei a kint maradtak sorsáért, helyzetéért aggódó, fájó, vérző szíveink vergődései.

Erdély unitarizmusunknak ősi termőföldje, édes anyaegyháza. Erdély kebelében a székelység híveink és intézményeink táborának a tellegvára. E föld termelte, táplálta, éltette, őrizte, tartotta meg „egy az Isten“ tiszta hitét. Isten országa határainak szélyesbítése, az emberi közmívelődés lehető tökéletesítése volt ennek hívatása, önzetlen munkája.

Az igaz hit számtalan vihart átél, élet-halál harcokat átküzdött. Hiterőssége, a sovány kenyér mellett is, unitárius egységge tömörítette, s ez egység átsegítette, átvezette a veszedelmeken.

Napjainkban ez *egység* szakadott meg. Nem egy rész forgácsolódott le az anyatörzsről, hanem a törzs hasítatott ketté, csaknem fele-fele nagyságban. Csoda-e hát, ha örömkönnyeinkkel, aggódó fájdalomunk sírókönnyei is együtt jelennek meg szemeinkben?

A könny végül is leperog és felszárad. A gondolkozó ész áttör a könnyek árján, s végül is legyőzi az érző szív vergődéseit. Történelmünk tanítja, hogy minden lesújtó fájdalomunk első

ratása félbeszakadott és a hivatásszerű munkamező újra megnyílt és cselekvésre hívta a szenvedő nemzedéket. A vértfagyasztó életharcok szakadatlan láncolatában az elképzelhető megpróbáltatásainknak mindenike megtalálható. Nem példanélküli unitárius egységünknek szétszakadása sem. A kegyetlen Trianon is letépte volt életfánkról a IX. egyházkörünknek gyümölcstermelésre hivatott lomdús ágát, s most az újraegyesülés boldogító örömkönnyeit huihatjuk, mert a mindenható gondviselés újra egyesülésünkhöz vezetett. Örök vágy, örök sovárgás, örök törekvés marad egységünk jeleni szétválasztásának visszaforrasztása is. Nem a hitnek, hanem a hitet vallóknak egysége szenved most is könnyfakasztó megpróbáltatásunkat.

Nem tudjuk, de hisszük, hogy csak megpróbáltatásról van szó jelenleg is. Öröklött egységünk lazulásáért, az egyházépítő munkábani lankadásunkért szakadt reánk a megdorgálás. Istenhitünknek és egyházunknak egy nemesebb hivatást szánt osztályrészül, ennek teljesítéséért tartott meg, s nem engedett eddigi életünk viharjai, csapásai alatt eltűnni. Így hinnünk kell, hogy a jeleni megpróbáltatásunk is nem az elsenyvedés és eltűnés, hanem a növekedés, a szaporodás, és erősítés útirányában vezet.

Hitünk sikerét azonban csak akkor és úgy remélhetjük, ha önmagunkba szállunk, beismerjük és levetkezzük gyarlóságainkat, hibáinkat. Ha idővesztegetés nélkül összejövünk, egységes munkatervet állapítunk meg, s kiválogatva és megválogatva minden munkára a legalkalmasabbakat, nemes elszántsággal késedelem nélkül hozzáfogunk a teremő és termelő ránk váró munkához.

Dr. Ferenczy Géza,
tb. főgondnok.

János Zsigmond erdélyi fejedelem.¹

Július 7-én volt 400-ik évfordulója annak, hogy született János Zsigmond, Erdély első fejedelme. Ídézzük fel nemes alakját s nézzük meg, mit köszönhetünk neki, mi magyarok.

A XVI. század, amelybe János Zsigmond beleszületett, a nagy átalakulások korszaka, amelyben a kardot és tollat egyforma hevedéssel forgatták. A magyar nemzet tragédiájának XVI. századi megrázó jelenetei nagyrésztben Erdélyért folytak. A magyar kérdés megoldásának kulcsa, mint azóta is annyiszor, Erdély birtoklásában volt. Mind a német, mind a török tudta Erdélynek fontosságát s ezért ragaszkodnak mindkét részről oly görcsösen az Erdély feletti uralomhoz. A törökök és a Habsburgok közt folyt ádáz tusának középpontjában, mintegy három évtizedig, a magyar nemzet reménysege: *János Zsigmond* áll, akinek uralkodása alatt az általános hanyatlásnak, a minden téren való süllyedésnek, a nemzeti szerencsétlenségek e reménytelen korszakában, Erdély az igazság bátor keresésével s korszerű újjáépítéssel: örökké tartó fényt lövelt a komor sötétségbe, a magyar éjtszakába.

János Zsigmond a magyar történelemben fontos szerepet játszó *Szapolyai* családnak volt utolsó sarjadéka. Szapolyai János Erdély ügyéért harcolt, mikor feleségének 1540 július 7-én, Budán, a királyi palotában fia született. Alig volt királyfi Magyarországon, kinek születését nagyobb lelkesedéssel fogadták volna, mint Izabella királyné fiáét. Az egész ország zúgott a harangok zengésétől, ágyúk üdvlövésétől. Mindenki öröm-mámorban úszott. Drága kincs volt az újonnan született fiú, kihez egy sokat szenvedett nemzet jövő reménysege fűződött. János királyt fia születésének híre annyira megörvendeztette, hogy Budára akart menni, hogy megláthassa, de csak halva jutott el Székesfehérvárra, ahol élve a koronát kapta. Székesfehérváron óriási tömeg könnyei között fényes pompával helyezték nyugalomra Szapolyai Jánost, Magyarország *utolsó nemzeti kirdlyát*. A

¹ Előadás a budapesti rádióban 1940. augusztus 3-án.

temetésről visszajövők azután Rákosmezején a csecsemő János Zsigmondot lelkes közakarattal Magyarország királyává megválasztották.

Szapolyai nehéz örökséget hagyott csecsemő fiára : az *önálló magyar nemzeti királyságnak a megvédését* a Habsburgokkal szemben.

A király végső akarata alapján Fráter György vette gondjaiba a csecsemőt és követeket küldött a portára, hogy kérjék, ismerje el János király fiát atyja örököséül, amit a szultán meg is tett.

Fráter György Erdélyben is szerencsésen dolgozott s az erdélyi rendek már 1541-ben a tordai országgyűlésen hűséget esküdtek János Zsigmondnak. Erdély kezdetben csak földrajzi fogalom. Budavár elfoglalása után azonban a szultán Erdélyt, a részekkel együtt, mint atyai örökséget, János Zsigmondnak adta s ezzel megkezdődött Erdély politikai jelentősége, önálló állami élete. A nagy és hatalmas középkori Magyarország romjain épült fel a kis Erdély, mint nemzeti fejedelemség, melynek a magyar történelemben az a dicső szerep jutott, hogy megmentse a jövőnek a magyar nemzeti állameszmét. Ennek a kornak a történetét János Zsigmond neve nyitja meg s miután Erdély lett a nemzeti törekvések középpontja az 1542 március 29-iki tordai országgyűlés küldöttségének meghívására Izabella és János Zsigmond Gyulafehérvárra jöttek, ahol a püspöki palotát engedték és alakították át fejedelmi palotává. A három erdélyi nemzet uniójának megerősítése biztosította Erdély egységét s ezzel Erdélynek szövetségen alapuló, külön önkormányzattal bíró fejedelemséggé alakulását befejezettnek lehetett tekinteni. Ez egyben akkor a török párt politikájának győzelmét jelentette a német párt felett.

A nemzet lelkéből az államegység tudatát a sok szenvedés sem tudta kiölni s ezt akarta érvényre juttatni Fráter György, e korszak legnagyobb politikusa. Megpróbálta Magyarország egyesítését először Ferdinánd alatt, de ennek gyengesége s a szűklátókörű bécsi politika miatt nem tudta azt megvalósítani. Majd János Zsigmond választott király uralma alatt akarta az országot egyesíteni, de a szultán nem egyezett bele. Később Fráter György mégis befejezte úgynevezett mesterművét, Erdély átadását. Izabella 1551 július 19-én könnyek között aláírta a kieroszakolt szászsebesi egyezséget,

melyben a fia s a maga nevében lemondott a koronáról, Erdélyről s a magyarországi részekről. Ezek helyett kárpótlásul kapja János Zsigmond Sziléziában Oppeln és Ratibor hercegségeket.

Ezért a bűjosásra készülő szerződésért Erdélyben mindenütt zúgolódtak, de a magyar nemzeti eszme még jobban kidomborodik János Zsigmondnak Erdélyből való távozása után. „Kár volt a királyfit kitudni az országból“, hangzott elkeseredetten Erdélyszerte s érzelmileg különösen a székelység tartott ki állandóan mellette. A magyar nemességből is a bátrabbak kijelentették, hogy „addig nem nyugosznak, míg magyar nem kormányozza őket“. A szultán szintén úgy találta helyesnek, hogy az erdélyiek ne idegenre, hanem született örökösükre, saját vérükre hallgassanak s nemcsak az erdélyieket szólította fel János Zsigmond visszavételére, hanem valósággal európai kérdést csinált a János Zsigmond ügyéből. A nemzeti közvélemény erős megnyilvánulásának meg is volt a kívánt hatása s hosszas szenvedés, nélkülözés árán keserves tapasztalatokat szerezve, Izabella és fia 1556 október 22-én visszaérkeztek Lengyelországból Kolozsvárra. Beteljesedett Tinódinak, a tüzes magyar krónikásnak buzdító óhajtása, a magyar nép imája és szeretete visszahozta oltalmukra János Zsigmondot, aminek Erdélyben mindenki örvendett, mert visszajövetelében egy nyugodtabb és szebb jövő kezdetét remélték.

Izabella 1556 november 25-re Kolozsvárra országgyűlést hívott, mely a magyar nemzet történelmének szempontjából nagyjelentőségűnek mondható, mert ezen az országgyűlésen Erdély s a részek *közjogilag* is egyesültek s határozottabb formát adtak az erdélyi fejedelemségnek. Kimondották, hogy elszakadnak Ferdinándtól, akinek hatalma alá úgylis váratlanul, reménytelenül, erőszakosan estek. A rendek elismerik János Zsigmondot fejedelmüknek s örök hűséget ígérnek neki s készek érte életüket és vagyonukat is áldozni, de ők is kérik, hogy a fejedelem őket jogaikban, szabadságaikban tartsa meg. Erről a királyné és fia meg is adták az erdélyieknek a biztosító levelet, ami az erdélyi *hitlevél* kezdetének tekinthető.

A szépséges Izabella nem sokáig gyakorolta a reá ruházott teljhatalmat, mert sok szenvedés után 1559-ben, 40 éves korában elhunyt. A haldokló királyné szerelmes fia kezét megfogva, arra kérte őt, hogy: „törekedjék az osztrák házzal egyetértésre és családi összeköttetésre jutni és hogy a törökkel szemben is legyen hűséges.“

Így az anyai örökség is éppen olyan nehéz volt, akárcsak az apai, pedig János Zsigmond az újabb örökség átvételekor is csak 19 éves volt, de már az élet kemény iskolájában sokat tapasztalt. Nyolc nyelven beszélt s kiváló lelki képességgel megáldott szellemű ifjú volt, kitől joggal sokat lehetett várni, mert megvoltak benne mindazok a vonások, hogy olyan uralkodó legyen, aki mindent elkövet népe boldogságáért s annak anyagi és szellemi fejlődéséért. Egyszerű, szeretetremémó, finom lélek, akiben megvolt a gyermek szelidsége, a férfi komolysága. De minden jó tulajdonsága mellett is kevés öröme és nyugalma volt. Egész élete szakadatlan izgalom, *állandóan harcot kellett vívnia trónjának s Erdélynek megerősödéséért.*

Ferdinánddal az ellenségeskedés már akkor megkezdődött, mikor János Zsigmond követeket küldött hozzája, hogy hírül adják édes anyja halálát s egyben bejelentették, hogy az anyja által megkezdett béketárgyalásokat kész folytatni. Ferdinándnak első követelése az volt, hogy János Zsigmond mondjon le a királyi címről s csak Erdélyt tartsa meg, fejedelem vagy vajda címmel. János Zsigmond erre kijelenti, hogy a királyi címről, atyai örökségéről semmi körülmények között le nem mond. A tárgyalások meghiúsultak s mindkét fél készülődött a háborúra. Szakadatlan folynak az ellenségeskedések. Közben Heraklides moldovai vajdával akarják János Zsigmondot oldalba támadtatni.

A *külpolitikai* zavarok mellett Erdélyben *belső* bajok is voltak. A kellően nem méltányolt nagyságok készek voltak bármiféle zavart előidézni önző céljaik elérésére. A félrevezetett székelyek forrongtak. A százszok nyugodtabban viselkedtek, de mindig Bécs felé húztak. E nehéz helyzetet még súlyosbította az, hogy János Zsigmond hadvezére, Balassa Menyhért átpártolt Habsburg Ferdinándhoz. Minél nagyobb volt a *külső* és *belső* veszély, János Zsigmond annál lázasabb tevékenységgel dolgozott. Bejelentette a portán Balassa árulását s Némethy Ferencet tette hadai fővezérévé. Az erdélyi hadak kezdetben a fejedelem személyes vezetése mellett értek el némi eredményt, de a felvidéki nemességből többen átpártoltak Ferdinándhoz s a bajt növelte, hogy 1562-ben a hadadi ütközetet is elvesztették, ami megrémítette az erdélyieket s egyben felbátorította az elégteleneket. A fejedelem fájdalommal értesült a vereségről, de nem esett kétségbe. Területi veszteség árán fegyverszünetet kötött Ferdinánddal, mellyel trónját megmentette s azután minden erejét a székelyek forradalmának elfojtására fordíthatta.

A János Zsigmondra váró nagy feladatok közül a legkénye-

sebb a székely kérdés volt. Az elégedetlenkedő felbújtogatott székelyek az ország legnehezebb perceiben lázadtak fel, de a fejedelem ezt a nehézséget is leküzdötte. A lázadást, amely nem volt öntudatos szabadságharc, elnyomta s az 1562-iki segesvári végzésekben minden törekvése oda irányul, hogy a székelyek régi, kiváltságos alkotmányát beillesse az ország alkotmányába s kötelezze a székelyeket arra, hogy ők is résztvegyenek az állam terheinek viselésében. A székelyek lázadása után a Walkay-Forró-féle összeesküvés tagjai újabb merényletet terveztek János Zsigmond élete ellen. Ez események hatása alatt a fejedelem elhatározta, hogy véglegesen rendezze erdélyi közjogi helyzetét Ferdinánddal s véget vet a titokban működők mesterkedésének. Mérsékelte követeléseit, de Ferdinánd csak csúrte-csavarta a tárgyalásokat, mindig újabb kibúvót talált a házassági kérdésben s közben 1564-ben meghalt. Ferdinánd elhúnytá nagy befolyással volt a későbbi eseményekre. Miksa, atyja utolsó főtételeinek nyomán nem a területi kérdésre, hanem Erdély és Magyarország közjogi helyzetére fektette a fősúlyt. Miksa lelkiütemileg iszonyodott a háborútól, de azért készülődött. János Zsigmond is meguntá a diplomáciai szócsatározást s elrendelte az általános hadfölkelést, hadseregének vezetését maga személyesen veszi át, alvezérének pedig *Báthory Istvánt* tette, aki mindkét fél vezérei között a legkiválóbb volt. Fényes eredmény kísérté János Zsigmond személyes bátorságát úgy, hogy visszafoglalta az északkeleti vidéket Kassáig. Gromo feljegyzései szerint e harcokban János Zsigmond személyes bátorságának többször tanújelét adta s még ellenfele, Forgách is magasztalja e háborúban tanúsított vitézségét.

A bécsi udvart mélyen megrendítette az erdélyiek nagy hadi sikere s mivel a leghűségesebb magyarban sem bíztak eléggé, a svájci eredetű *Schwendi Lázárt* tették fővezéré, aki rövid idő alatt tönkretette János Zsigmond sikereit. De a fejedelem segítséget kap a töröktől és ezzel megkezdődött az északkeleti várháborúnak 1565—67-ig tartó szakasza.

Az újabb háborúk nem sok eredményt hoztak János Zsigmondnak, akinek helyzetét Miksa azzal is nehézzé tette, hogy a vele folytatott béketárgyalások egész anyagát a szultán elé terjesztette. A fejedelem a szultán csauszától meglepődve értesült Miksa árulkodásáról, de ügyes fogással kijelentette, hogy e kényes ügy tisztázására személyesen fog a szultán előtt megjelenni, ami a szultánt kellemesen lepte meg, teljesen kiengesztelődött s egy kö-

vetétől *atnamét* küldött János Zsigmondnak, amely nagyjelentőségű, mert ebben a szerződészerű okmányban a szultán elismerte Erdélynek fejedelmválasztási jogát.

Erdély *külföldi politikája* 1566-ig ingadozó volt a két versenyző nagyhatalom közül, hol az egyikhez, hol a másikhoz húzódtak. A külügyek irányítója *Békés Gáspár* volt, kinek külügyi politikáját az az alapérzés irányította, ami röviden a magyar nemzeti királyság eszméjének szolgálata volt. Politikai vezéreszméje abban csúcsozott, hogy a nagyváradi békében Szapolyai Jánosnak jutott területeket, Erdélyt és Magyarország északkeleti részét a János Zsigmond birtokában megtarthassa. Békés Gáspár politikai célját a török segítséggel akarta megvalósítani. Ez a politika az 1566-ik *atnaméval* diadalra jutott, Erdélynek tulajdonképpen nem a szultán, hanem a nemzetközi viszonyok kedveztek.

A fejedelem maga is érezte, hogy a török barátság őszinte nem lehet, mert a szövetség megkötése után is a Habsburgokkal való családi összeköttetést kereste. Szulejman meghalt Szigetvárnál és így János Zsigmondnak tett azon ígéretét, hogy országát megnöveli, nem válthatta be. Szulejman halála óta sok csalódás érte az erdélyieket s ezért János Zsigmond elhatározta, hogy szakít a a törökkel, teljesíti édes anyjának utolsó kívánságát és a Habsburg házból fog nőszülni.

Végre a felek 1570-ben megkötötték a speyeri kiegyezést, melyszerint János Zsigmond és fiú utódai fejedelmi jogkörrel bírnák Erdélyt, de csak, mint a magyar királyságnak kiegészítő részét. Ha János Zsigmondnak nem lenne fiú utóda, akkor Erdély visszazár a magyar királyra. Miksa előmozdítja a fejedelem házasságának ügyét. Miksa aláírta a speyeri szerződést, de mielőtt Békés hazajött volna, János Zsigmond Gyulafehérváron, 1571. március 14-én, ifjúságának legszebb idejében, 31 éves korában meghalt. Sokan igaz bánattal megsírárták jó urukat. Egész Erdély mély fájdalommal gyászolta, de legőszintébb, legmélyebb részvét Kolozsvárt nyilvánult meg.

János Zsigmond halála megakadályozta a speyeri szerződés végrehajtását, de azért ez a szerződés nagyjelentőségű Erdély történetében, mert megállapította Erdély és Magyarország közjogi viszonyát s Erdélyt önálló fejedelemségnek *külföldikailag* is elismerte, úgy, hogy a kis Erdély később azután nemcsak Magyarország politikájára tudott döntő befolyást gyakorolni, hanem az európai politikában is tényező lett.

A mohácsi vész s a török előnyomulása, nagy változást jelentett Magyarországon és Erdély életében, de a magyar nemzet életére még döntőbb jelentőségű esemény volt az a vallási forradalom, amit *hitújításnak* neveznek. Ez a szellemi mozgalom az egész világot áthatotta s Erdélyben is nagy átalakulást vont maga után. Erdély akkori rendei az országgyűléseken korukat meghaladó szabadszellemeű határozatokat hoztak. Míg a művelt nyugaton korlátokat emeltek a haladó eszmék terjedésének, addig Erdélyben, megelőzve az egész világot, törvényesen kimondják a leglisztultabb keresztényi szellemmel, hogy hitéért üldözni, szídalmazni, fogságba ejteni senkit sem szabad, mert a hit Isten ajándéka. Míg más országokban annyi vér folyt a lelkiismereti szabadság megvédéséért, addig Erdély vér nélkül, vallásos türelemmel lett a vallásszabadság hazája s ez a *világtörténelmi tény János Zsigmond alatt történt*. Ebben van tulajdonképpen János Zsigmond nagy *történelmi jelentősége*, aki a hitújításnak nem irányítója volt, hanem annak egész lelkében megériője, ápolója. Mikor János Zsigmond Lengyelországból visszajött, még törhetetlen híve a katolikus egyháznak. Erdélyben azonban már ebben az évben a lutheránus egyház után a kálvinista egyház alapját is kezdték rakosgatni. A fejedelem kezdetben teljesen semleges álláspontot foglalt el a hitújítás két ágazata között. Közben nagy lelki átalakuláson ment át s 1563-ban lutheránussá lett, majd a kálvinizmus felé hajlott a fejedelem, míg végre az unitárizmusban látta és érezte meg a hitújítás legmagasabb csúcsát s áttért az unitárius vallásra.

János Zsigmond neve *művelődési* szempontból is új korszakot jelent Erdély történetében. Maga is jártas az irodalomban, művészetekben és a művelődést minden lehető módon előmozdította. Pártolta a tudományt, a művészetet, elősegítette a nemzeti oktatás és nevelés ügyét. A hitújítás alatt kialakult: „*akié az iskola, azé a jövő*“ elve s minden felekezett nagy súlyt helyez az iskolázásra. János Zsigmond is különös gondot fordított az ifjúság szellemi fejlődésére. *Iskolákat* alapított Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Enyeden és Nagyváradon, 1560-ban megalapította a gyulafehérvári főiskolát, melynek híre túlterjedt az ország határain. Magasröptű terve az volt, hogy Gyulafehérvár szomszédságában levő Szászsebesen *egyetemet* állíttat fel, de a tudományért rajongó fejedelemnek ezt a nemes tervét hirtelen bekövetkezett halála megsemmisítette.

Nemcsak iskolákat építtetett, s azokat adománnyal látta el, hanem az irodalom is az ő támogatásával fejlődött. Azzal, hogy megengedte hitviták tartását s a szabadelvű ígéhírdetést, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy sajátos irodalom fejlődjék ki az úgynevezett *hitvitázó irodalom*. János Zsigmond nemcsak tevőlegesen vett részt a hitvitákon, hanem a „Nagyvárad Disputatio“ című munka kiadását maga személyesen ellenőrizte, azon több helyen javított, vagy ahol esetleg hiányos volt, azt emlékezte szerint kigigazította. Jótékony hatással volt az is az irodalom fejlődésére, hogy a könyvek megjelenését elősegítette, amiért az írók műveik nagyrészét neki ajánlották. Kedvenc tudósainak munkáit elolvasta, azokból értékes és díszes könyvtárat létesített. A tudósoknak, művészeknek jószágokat adományozott.

Karády Pál, Névtelenével a János Zsigmond kedvéért íratta meg az udvari párt „*Komédia Balassi Menyhért árultatásáról*“ című darabot, mely a magyar drámai irodalom első terméke s nemcsak unikum a maga nemében, hanem a magyar irodalom egyik remeke.

A tanuló ifjúságot is segítette, több ifjút taníttatott saját költségén a külföldi egyetemeken. Mondhatjuk, hogy olyan bőkezű Maecenása az erdélyi tudósoknak, művészeknek, iskoláknak, mint János Zsigmond, még csak Bethlen Gábor volt.

Mindezek összhatása a magyarság megerősödését eredményezte s a magyar nemzeti nyelvnek az iskolában, szószéken, a fejedelmi udvarban való használata a magyar nemzeti művelődésnek olyan lendületet adott, hogy Erdély János Zsigmond alatt többet haladt, mint máskor egy egész századon át.

Híre külföldre is eljutott s idegen tudósok is nagy tisztelettel voltak iránta. Egy spanyol tudós latinul írott szabadelvű szellemű munkáját a külföldön becsült János Zsigmondnak ajánlotta. Az idegen írók által ajánlott művek közül nevezetes Dionisi Atanagi: „*Rime diverse*“ című munkája, melyet a szerző 1565-ben ajánlott nagy lelkesedéssel János Zsigmondnak, a XVI. századi *renaissance fejedelemnek*. János Zsigmond híre eljutott a humanista Atanagi füléhez s ez vágyott, hogy kifejezze iránta hódolatát. Ezért szenteli az ifjú fejedelemnek a toscanai költők verseiből összeállított gyűjteményének második kötetét.

Az olasz műveltség iránt való szeretetet hagyományosan örökölte családjában. Kedvelte az olaszokat, nyelvüket kifűnően tudta.

Udvarában olasz zenészek voltak. Sok olasz katonája volt s azzal foglalkozott, hogy Erdélybe olaszokat telepít.

Mátyás király korának erdélyi folytatása van. Atanagi olasz humanista, az olasz műveltség megbecsülőjének, János Zsigmondnak pártfogását keresi. Ez, a ma annyira ápolit *olasz-magyar kapcsolatnak* egy XVI. századi értékes bizonyítéka.

Erdély a *művészetek* terén is több haladást mutat ebben a korban, mint az anyaország. János Zsigmond e téren is kitűnő. Kíváló zenei érzéke volt, kitűnően *orgonázott*, és úgy pengette a *lantot*, hogy ezekben a legjobb művészekkel is versenyezhetett volna. Finom ízlését mutatja a gyulafehérvári fejedelmi palota átalakítása. Előmozdította az *iparművészetet* s mivel a török hódítás Erdélyt elzárta a Nyugat hatásától, ezért az *ötvösművészet* Erdélyben önállóan s különösen Kolozsvárt magyaros stílus szerint fejlődhetett.

Nincs az erdélyi történelemnek egyetlen alakja sem, akit olyan ellentétesen ítéltek volna meg, mint János Zsigmondot. Az idők és emberek kegyetlensége miatt sokat szenvedett az ő nemes alakja, de már dereng az igazság a szelid lélek körül, aki a bölcsőtől a sírig annyi keserves megpróbáltatásnak, annyi szenvedésnek, üldözésnek, merényletnek volt kitéve s még a sírban sem nyugodhatott meg, mert barbár, durva kezek a gyulafehérvári székesegyházban levő koporsóját kirabolták, csontjait szétszórták, hogy sokat zaklatott élete után haló porában se legyen nyugodalma a nemesszívű fejedelemnek.

Ma már szeliden tündökölvé áll előttünk, arcukat tisztára mosta a tárgyilagos történetírás. Most, késő századok után ítélkezve is megállapíthatjuk, hogy szelleme egy új világnak megértője volt. Ezért mindig élni fog nemes alakja az emlékezés örök világában, mert ezt kívánja életének törvénye s ezt munkálja a minden előítéleten győzedelmeskedő történelmi igazság!

P. Szentmártoni Kálmán.

400 év emléke.

(János Zsigmond fejedelem tiszteletére.)¹

Motto: »A facien neminem timemus.«
(Tordai fejedelmi Ház kapuján).

Jó Úristen! Tekints hozzánk mára,
Tündököljön szép napod sugára!
Úgyis olyan réges-régen vártunk,
Gyászba borult mi magyar világunk,
Csak bolyogtunk csüggedetten, árván,
Magas mennyből nagy kegyelmed várván
Rimánkodva szörnyű sorsunk végét,
Tékozolva szentek örökségét...
— Ám a Hitünk rendületlen állott,
Mormolgattuk, mint a Miatyánkot:
„Szemtől-szembe senkitől se félünk,
Az Úristen a mi erősségünk!”

* * *

Földön-égen semmi jel sincs arra,
Pirkad-e még hajnal a magyarra;
Kínjai az elevenbe vágnak...
Hármas csonkja őseink honának
Egybeforni nem tud s nem is akar,
Fönt és alant *öldöklő* zűrzavar...
Habra hab tör, zúg a tenger árja:
Kié legyen király koronája?

---

¹ János Zsigmond erdélyi fejedelem 1540 július 7-én született a budai Várban, mint Zápolya János és Izabella lengyel királyleány fia. Az unitárius egyház az ősz folyamán rendez nagyobbszabású ünnepet a Fejedelem tiszteletére, aki a párisi vérnász idején törvénybe iktatta a vallásszabadságot és az unitárius egyház létjogát is biztosította.

Nyúl feléje cselszövő és ellen ;
(Uram, segíts saját magunk ellen! —)
Nyúl feléje gyönges sarj, a Gyermekek,
Kit a múzsák büszkén ünnepelnek.

Jobbján jogar, balján aranyalma,
És mögötte — Szolimán hatalma.
Igy akarták odafönt az égben,
Hogy az Ifjú eszmetűzben égjen
S lángoljon, mint Hóreb csipkebokra,
Fényt derítve késő századokra ;
Lángoljon, de el ne hamvadozzon,
És hazánkra dicsőséget hozzon.
— Másutt dúljon szentségtörő ármány,
Vérkeresztes Tedeumot járván ;
Itt — szeliden zeng a szív akkordja,
Zeng örökkön fejedelmi Torda.

Ezerötszázhatvannyolcat írtak . . .
Az angyalok örömkönnyet sírtak,
— Az Úr nevét váltig magasztalván —
Hogy elhangzott János Zsigmond ajkán :
„Birodalmunk apraja és nagyja
Jézus tanát boldog hittel vallja.
Azt akarjuk : anyaszentegyháza
Írásokat híven magyarázza.
Szíve szavát hadd kövesse minden :
Dicsértessék az Egy Igaz Isten !
Ebben álljon legfőbb boldogsága :
Népek üdve, népek szabadsága !”

És csodásan, mintha Pümköst volna,
Mintha megint az a lélek szólna
Apostolok nyelvén a világnak :
— Hall a siket . . . A vakok meg látnak !
Kelet fája dúsan kivirágzik,
Koronáján napsugár pompázik ;
Balzsam árad édes illatában,
Gyógyulás a lombok sátorában.

Örökélet szent kapuja nyitva,
Színezüstje hétszer megtisztítva . . .
Zeng a lélek, diadalát zengi,
Törpe-gyáván meg ne oltsa senki.

Zengi-zúgja mind, valaki bátor,
Zengi-zúgja négyszáz prédikátor ;
Mennyi hőstett, mennyi jámbor szándék,
Megdicsőült mennyei ajándék ! . . .
— Négy nagy század harmatos emléke,
Szállj szívünkbe, szállj le, égi béke !
Könnyeinket igya fel a bánat,
Könnyeinkben szép szivárvány támad,
Isten házát glóriába vonja ;
Láncainkat koszorúba fonja . . .
S álmaink is mind valóra válnak :
Győzedelmi istenországának !

* * *

Jó Úristen ! Tekints hozzánk mára,
Tündököljön szép napod sugára !
Kálváriát nem hiába jártunk :
Máris dereng mi magyar világunk . . .
— Áll a Hitünk újra rendületlen,
János Zsigmond, vitéz fejedelmem !
Birodalmad apraja és nagyja
Jézus tanát boldog hittel vallja.
Hite mellett mindvégig megállott,
Mormolgatva, mint a Miatyánkot :
„Szemtől-szembe senkitől se félünk,
Az Úristen a mi örökségünk !“

Józan Miklós.

A keresztény egyházak feladata a mai válságos időkben.

Válságon valamely súlyos beteges állapotot értünk, amely állapot után két fordulat következhetik: vagy meghal a beteg vagy javulás áll be állapotában, ami után a beteg szervezet összeszedi magát s akárhányszor megerősödve és megfiatalodva kezd új életet. Ilyen válságos állapot nemcsak a testi, hanem a lelki világban, a politikában, az egyházban, az államban s egy egész kor szellemében előállhat.

Ha orvost hívatnak a válságos állapotban levő beteg ágyához, annak legelső feladata, hogy a betegség mibenlétét vagy orvosi nyelven szólva a diagnózist megállapítsa. A helyes diagnózis a legelső lépés a gyógykezeléshez. Nekünk is, ha korunk válságos állapotán segíteni akarunk s azt jó irányban akarjuk befolyásolni: akkor első feladatunk a diagnózis megállapítása.

Nem könnyű dolog egy kor szellemét meghatározni. Különösen annak, aki benne él a kort jellemző áramlatokban. Vagy egyoldalúság vagy elfogultság terelheti téves irányba ítélete meghozatalában. Mint a képeket, úgy a korokat is bizonyos távolságból nézve, ítéelhetjük meg helyesen. Azonban mégis a külső tünetek alapján következtetést vonhatunk a kor általános szellemére.

Melyek hát azok a külső tünetek, amelyek a mi korunkat különösen jellemzik?

A mai kor emberének lelke mindenk fölött az *anyaghoz* van forrva. Bár a tudomány már túlszárnyalta a materiáлизmus korát s a lélek jogait és értékeit kész elismerni és méltányolni, de a mindennapi életben még mindig, sőt inkább, mint valaha, az anyag az a központ, mely körül gondolataink forognak s amelyhez cselekedeteink igazodnak. Itt nem csupán a pénz hatalmára gondolok, amely, mint a fény az éjszakai lepkéket, úgy vonza magához az embert, amelyért a mai kor gyermeke áruba bocsátja hitét, jellemét, becsületét, — föláldozza lelke nyugalmát, családi

boldogságát; hanem gondolok különösen azokra az egyéni eljárásokra és társadalmi mozgalmakra, amelyek csak a holt anyagra tudnak és akarnak építeni. Ilyen holt anyag a *betű is*. A betű csak eszköz, melynek hivatása az, hogy a lélek kincseit megrögzítse s közforgalomba hozza. Haszna és áldása felbecsülhetetlen, amíg túl nem értékeljük s eszközi mivolta helyett lényegnek nem tekintjük. Mert, amíg egyfelől szárnyakat kölcsönöz a gondolatoknak, addig másfelől bilincseket is lehet kovácsolni belőle, amelyek akadályozzák a lelket szabad mozgásában. A betű nem csak életet és világosságot terjeszt, hanem öl és gyilkol is, ha visszaélünk vele. Ilyen gyilkos szerszámmá válik a betű azok kezében, akik a valóság elferdítésére, az igazság kigúnyolására, a sötétség terjesztésére s a lélek szabadságának megsemmisítésére használják. A mai ember pedig az ideges rohanásban nem sokat gondolkodik, nem keresi az önálló és egyéni utakat, hanem azt nézi, hogy mi van megírva. Így lesz a lelkiismeret is a józan bejártás helyett a betű az élet rugója, a cselekedetek irányítója. Mint a nyáj a kolompos után, úgy tolong a sokaság vakon egy-egy erőteljesebb egyéniség szava és írása után. Az ilyen lélek nélkül való tömegek nem tudnak az anyag világán fölülemelkedni s ezért örömmel ragadják meg azokat az anyagi eszközöket, amelyek életük irányát meghatározzák. Ebben van az oka és magyarázata annak, hogy a mai időben minden újonnan felkapott jelszó körül olyan sokan csoportosulnak: hogy minden értelmetlen és az emberiség egyetemes céljától elütő ferde irányzatnak annyi híve és követője akad, hogy mennél értelmetlenebb valami, a tömeg annál inkább lelkesül érte. Ma a gondolatokat és eszményeket nem önmagából termeli ki az ember, hanem könyvekből és írásokból meríti. Ezért nem tud szárnyakra kelni s a betűk börtönéből az élet világosságába kijutni.

Ha az egyes ember a külső anyagi világ szolgája: az egyházi és társadalmi egyesületek annál inkább a külső formák uralma alatt állanak. Ahol emberek élnek és dolgoznak, ott emberi intézményekre, emberi keretekre is föltétlen szükség van. Azonban mindezek csak üres buboréknak tekinthetők, ha nincsen bennük lélek. Már pedig ma mit tapasztalunk ebben a tekintetben? Azt, hogy írott törvényekkel akarjuk az erkölcsi törvényeket helyettesíteni. Talán soha annyi törvényt nem hoztak, annyi szabályt és előírást nem készítettek, mint ma. Mit bizonyít ez? Azt, hogy az

ember erkölcsi érzése nem működik elég hathatósan, hogy a saját lábán járni nem tud, hogy büntetéssel és más kényszerítő eszközökkel kell reáhatni, hogy jobb énjét kövesse. Már pedig, ahol a vallás lényegét a dogmákba akarják zárni; ahol az erkölcs törvényeit paragrafusokkal akarják biztosítani; ahol az államok rendjét a puszta törvények által akarják fenntartani: ott nem lesz sem igaz va lás, sem igazi erkölcs és nem lesz biztonságban az állam rendje. Lelki tényezők s ezek összeműködése állíthatja helyre az élet megzavart összhangját.

Az anyagnak eme túlzott uralma jut kifejezésre a *szocialista* mozgalmak nagy részében is. A történelmi materializmus, amint neve is mutatja, teljesen az anyagi világra kívánja felépíteni az emberiség boldogságát. Az anyagi javak új elosztása, a jelen társadalmi rend megváltoztatása, a tőke szabályozása stb. volna az a fundamentum, amelyen az emberiség jobb jövője felépülhetne. Ez az irány valóban megmozgatta a tömegeket. Szép reményeket ébresztett. E reményektől vitetve, milliókat szakított le azokról a hagyományokról, amelyeken felnövekedtek. Milliók tértek új útra abban a boldog hitben, hogy ezeken eljuthatnak az ígéret földére. Azonban az anyagiakba vetett hit és reménység szörnyű csalódásokat hozott. Nagy kiábrándulás következett. A nagy ígéretek nem váltak be. Az elhagyott lelki javakért a kiábrándulás lett a jutalom. Mert a lelki javakat semmi sem pótolhatja.

Ma az egész világot a béke vágya hatja át. A nép, a tudósok, a politikusok... mindenki a békét óhajtja s a békéről beszél. Mégis, tán soha sem voltunk távolabb a békétől, mint most. Mert mi a béke? A lelkek összhangja. A népek testvérisége. A szívek nyugalma. Az élet szabadsága és biztonsága. Az emberi jogok tiszteletbentartása. Az igazság és szeretet föltétlen uralma.

Az igazi béke nem a fegyvereken és a fegyverkezésen, hanem lelki tényezőkön nyugszik.

A nemzetköziség nem erény. A szociálizmusnak amaz anyagi jelmondatát: „Ahol jól van dolgunk, ott van a hazánk“ — határozottan elítéljük. Ez ellenkezik emberi természetünkkel, amely az egész világot be nem foglalhatja. Csak egy kis kör az, amit sajátunknak mondhatunk. A kis körön belül kell keresnünk és megtalálnunk földi boldogságunkat. E kis kört, melyet hazánknak nevezünk, önzetlenséggel és önfel-

áldozással kell szeretnünk, mert mint az édesanya gyermekeit, ez véd és ez gondoskodik testi és lelki szükségünkről. Azonban, amint szerethetjük az édesanyánkat anélkül, hogy más édesanyákat megvetnénk, vagy gyűlölnénk, éppen úgy szerethetjük hazánkat anélkül, hogy a mások hazájára féltékeny vagy irigy szemekkel tekintenénk. Isten akarata, hogy különböző fajok és nemzetek éljenek a föld kerekén. Isten akaratát teljesíti, aki a saját fajtát és nemzetét szereti, de Isten akaratát ellen lázad fel az, aki gyűlöletet táplál a más faj és nemzet ellen. Az önzés és gyűlölet bármilyen célból tör ki az ember lelkéből, mindenképpen erkölcstelen s a köz javának hátrányára van.

Már pedig csak önzésen és gyűlöleten alapszik a nemzeti eszmének az az elfajulása, amely másokat megvet és lekicsinyel, amely elbizakodottságában magát Isten „választott“ népének tekint s minden más nemzetet megvet. Összhang csak ott van, ahol az emberek mérsékelni tudják magukat. Az elvadult és elfajult indulatokból csak kaosz és zűrzavar keletkezhetik.

- Az elősorolt külső tünetekből, melyeket még szaporíthatnánk, megállapíthatjuk korunk szellemét. Ez a kor a láthatót, a kézzel foghatót tekinti mindenben az egyetlen alapnak, amelyre építeni lehet. Ezért keresi a boldogságot a pénzben, az igazságot a többségben, a rendet az írott törvényekben, a békességet a fegyverekben, az érzéseket a vérvizsgálatban és így tovább. Mintha Isten, lélek, hit, hűség, szeretet, becsület, testvériség, lemondás és önfeláldozás nem is volna, mintha eme láthatatlan lelki és erkölcsi javak végleg kipusztultak volna erről a földről. Erre talál Ezsaiás klasszikus megállapítása: „Nem az én gondolataim a ti gondolataitok és nem a ti útaitok az én útaim, így szól az Úr! Mert, amint magasabbak az egek a földnél, aképpen magasabbak az én útaim útaitoknál és gondolataim gondolataitoknál“. Ezsaiás 55. r. 8—9. v.

Az a kérdés, hogy korunk emez általános irányzatával szemben tehetnek-e valamit a keresztény egyházak, s ha igen, mit? De mielőtt e kérdésre felelnénk meg kell állapítanunk, hogy mi a kereszténység? Mert e körül a kérdés körül is sok zavar és

félreértés van a mai korban. Vannak, akik erénynek és szellemi felsőbbségnek tekintik a kereszténységet. De az ilyenek is különböző magyarázatát adják a szónak és különböző dologban látják a kereszténység lényegét. Vannak, akik bizonyos hitvallások elfogadásában látják az igaz kereszténységet. Akik ezt a nézetet vallják, azok ismét felekezet szerint oszlanak meg s mindenik a saját felekezetét tartja kereszténynek. Az ezen kívül állóktól pedig megtagadja ezt a jelzőt. Ezek korunk szellemének megfelelően, a vallást is valamely látható alapra fektetik s lényegét valamely káté vagy hitvallás megtanulásában keresik. Pedig a tanulás és ismeret nem vallás. Az ilyen kizárólagos felfogásból származik az az elbizakodottság, amely az üdvösséget valamely tan elfogadásához köti s a maga felekezetét egyedül üdvözítőnek mondja. Így történik meg, hogy aki a lehangosabban dicsekszik keresztény voltával, az a legkevésbé keresztény.

De vannak olyan felfogások is, amelyek a kereszténységet nem érdemnek és kívá'óságnak, hanem lealázónak és megszegyenítőnek tartják. Itt nem csupán azokra az ázsiai felfogásokra gondolok, amelyek a kereszténységnek csak a vadhajításait és ferde kinövéseit látják s ezekre alapítják meggyőződésüket, hanem azokra is, akik a keresztény kultúrán növekedtek, de vagy földhözragadt gondolkozásukban vagy elbizakodott nemzeti gőgjükben akadályt látnak benne alantas céljaik eléréséhez. Ezért, mint elviselt ruhát szeretnék félrelökni útjukból. Mind a két felfogás a kereszténység lényegének félreismeréséből és felremagyarázásából származik.

Mi is a kereszténységet erénynek, kitüntetésnek tekintjük. Sok kiváló prófétét küldött Isten erre a világra, akik a saját koruk és népük kívánalmait és lelki szükségleteinek megfelelő vallást alapítottak. Azonban mindezek között az első helyre tesszük Jézust, a a názáreti prófétát. A világ különböző szebbnél-szebb vallásai között is a legszebbnek s az emberi lélek kívánalmait a legteljesebb mértékben kielégítőnek tartjuk a keresztény vallást. Azonban éppen azért, mert maga a vallás ilyen szép és emelkedett szellemet képvisel, azért a róla való felfogásunk is emelkedett kell, hogy legyen. Mi nem elégedhetünk meg azokkal a szűkkörű és kicsinyes felfogásokkal, amelyeket a különböző korok teológusai róla alkottak; nem azokkal a zsinati határozatokkal, amelyek a dogmák bilincsei közé zárták magasröptű szellemét. Mi, a lehetőleg

az eredeti kútforráshoz szeretnénk visszamenni s onnan meríteni az életnek azt a tiszta vizét, amelyet kereszténységben értünk. Mert szerintünk csak az lehet a kereszténység lényege, ami Jézus lelkéből származott.

Azonban nem könnyű dolog Jézus lelkéhez közel férkőzni. Ha azokat az írásokat olvassuk, amelyeket a keresztény egyházak teológusai írtak róla, könnyen olyan útakra tévedhetünk, amelyek nem hogy közelebb vinnének hozzá, sőt tőle eltávolílnak. Sőt magában a Bibliában is sok olyan dolgot találunk, ami ellen ő maga tiltakoznék elsősorban. Mint a bányásznak a kemény sziklák közül az aranyat, úgy kell nekünk is a bibliai legendák és mithoszok tömegéből kiválasztani azt, ami jézusi eredetű. És el kell tértünk attól a hagyományos módszertől, amely állandóan azt a kérdést feszegette, hogy ki volt Jézus. Míg e kérdés körül folyt a harc, addig a világ megfélemezett tanításainak szelleméről. Nekünk az ő erkölcsi eszményeit és vallási igazságait kell kihámozunk abból a hagyományos formából, amelyben a letűnt századok burkolták, hogy így lelkének közvetlen közelébe juthassunk.

Egy erős kősziklát, egy központi igazságot találunk a Bibliának róla közölt tudósításaiban, amely minden kétséget kizárólag újszövetségi jelentésében az ő lelkének termése. Ez az *Istenországa*. E körül a nagyszerű eszmény körül csoportosul minden tanítása. Ez az a mérték, amelyhez szabnunk kell az igazi kereszténységet. Ahol az Istenországa él és törvényei uralkodnak a lelkekben, ott van a kereszténység. Ahol ezekről megfélemeznek, ott legyen bár külső fény, művészi szertartás, világgraszoló hatalom, de nincs igazi kereszténység.

Mi is hát az evangélium szerinti Istenországa. Szó szerint egy olyan ország, amelyben Isten törvényei uralkodnak, ahol az emberek nem külső parancsra, hanem lelkiismeretük szavára hallgatva, teljesítik Isten akaratát. És mi az Isten akaratára nézve Jézus két főparancsolatot jelentett ki ú. m. „Szeressed az Istent teljes szívedből, teljes elmédből és szeressed felebarátodat, mint magadat“. E két parancsolatban benne van a törvény és a próféták. Az Istenországának tehát ez a két pontból álló törvénye van: Isten- és emberszeretet, vagy a mai nyelven szólva: vallás és erkölcs. Ennek a két parancsolatnak a körét és tartalmát Jézus részletesebben kifejtette hegyi beszédében és a világirodalomban páratlan példázataiban. Ezek szerint mind a val-

lás, mind az erkölcs a lélekből fakad. A valódi keresztény élet e lelki élet. A vallásnak és erkölcsnek minden lépése és cselekedete belülről, a lélekből jön. Csak a tiszta szívűek látják meg az Istent s azok imádják igazán, akik lélekben és igazságban imádják. A keresztény erkölcsnek a szeretet a forrása. Az a szeretet, amely úgy cselekszik másokkal, amint akarja, hogy vele cselekedjenek, amely megbocsát nemcsak felebarátainak, hanem még ellenségeinek is, sőt imádkozik azokért, akik őt háborgatják és üldözik. Ennek a keresztény erkölcsnek a gyakorlása nem könnyű dolog. Nagy önfeláldozást és sok lemondást kíván. De, aki híven kitart mellette, az elnyeri az „élet koronáját“.

Vajjon ez a lelki kereszténység miképpen valósul meg a mi korunk szellemében? Nem mondom, hogy nincsenek egyesek, akik az evangélium eme magaslataira fel tudnak emelkedni, hogy a jézusi mustármag elveszítette volna fejlődő és csiraképességét. De azt igenis vallom, hogy az általános korszellem messze jár az igazi kereszténységtől. Még ott is, ahol a keresztény névre sokat adnak, ahol azt pótolhatatlan értéknek tekintik, ott is inkább magában a szóban s a vele járó külsőségekben és előnyökben látják az igazi értéket. Keresztények vagyunk addig, amíg keresztény nevünk és jellegünk előnyünkre szolgál; amíg egyéni céljainkat és ambícióinkat előbbre viszi; amíg hasznossági elgondolásainkat támogatja; amíg érzéseinket gyönyörűséggel tölti el: de mihelyt lemondást, önmegtagadást és áldozatot követel, azonnal kialszik a lelkesedés lángja. Avagy hol keressük a keresztényi lelkületet abban a korban, amelyben az emberi gondolat és szellem az anyag világán nem tud fölemelkedni; amelyben vallását és erkölcsét az írott betűre alapítja; amelyben a kicsinyes önzés elnyomja a nemesebb érzelmeket s a gyűlölet és irigység szabja meg embertársaink iránti kötelességeinket? Az ilyen viszonyok között csak álarc, tettetés és képmutatás a kereszténység, melynek külső leple alatt rejtőznek el az alantas indulatok és állatias szenvedélyek.

Ha ilyen sorsban részesül a kereszténység ott, ahol a lobo-gókon, mint lelkesítő jelszó szerepel, mit várhatunk ott, ahol gyűlöletessé tenni igyekeznek; ahol magát a szót is üldözik s helyébe a régi pogányságot akarják halottaiból feltámasztani? Hogy ebben mennyi része van a keresztényeknek, akik visszaéltek ezen istenes vallással, azt most nem vizsgáljuk. De egy eszményien

szép vallást azért eldobni, mert sokan visszaélnék vele s egyéni céljaikra használják ki, nem mutat helyes ítélőképességre.

Van-e tehát út és mód arra, hogy ezt a lelki keresztyénységet ebbe a világba bevigyük s annak érvényt szerezzünk? Vagy pedig Jézus eme mondását: „Az én országom nem e világból való“ úgy kell magyaráznunk, hogy a világ kedvéért s annak javára le kell mondanunk a jézusi eszményekről? Korántsem. Nem Jézusról s az ő evangéliumáról kell lemondanunk, hanem ezt a világot kell hozzá felemelnünk. Hogy ezt a célt elérhessük, azért nem kell emberi mívoltunkból kivetkőznünk, nem kell emberi viszonyainkat és földi helyzetünket megtagadnunk. Mint szülők, gyermekek, egyháztagok, honpolgárok és társadalmi emberek, földművesek, kereskedők, iparosok, hivatalnokok stb. egyaránt lehetünk hű követői Jézusnak, ha ugyanaz a lélek szab irányt életünknek és cselekvéseinknek, amely ő benne működött. Ha pedig egyénileg felöltözzük a hitnek, a szeretetnek és a testvériségnek jézusi lelkületét: akkor ez a lélek meg fogja teremteni azokat a külső emberi és földi intézményeket, amelyek méltó képviselői, munkásai és terjesztői lesznek ez Istenországának. Azért bármilyen borús körülöttünk a láthatár, mégis hittel vallom Schweitzer Albert mélyen érző lelkéből fakadó eme jós szavak igazságát: „A mai időkben, amikor a hazugság ruháiba öltöztetett erőszak olyan félelmetesen ül az élet trónján, mint ezelőtt soha, mégis erős a meggyőződése, hogy az igazság, szeretet, békére való hajlandóság, szelídség, jóság hatalmasabb minden más hatalomnál. Ezek az erők fogják irányítani a világot, ha a szeretet, igazság, békére való hajlandóság és szelídség gondolatait elég sokan, elég tisztán, elég erősen és elég kitartóan gondolják és élik meg.“

Az elmondottakból önkényt következik, hogy a keresztyény egyházaknak mi a feladata a mai válságos időkben? Legelső sorban az, hogy ők maguk eszméljenek rá, hogy mi az ők igazi hivatása. Mert, amíg a keresztyény egyházak magukat öncélnak tekintik, amíg csak a saját anyagi gyarapodásuk és hatalmi érdekeikért harcolnak; amíg arra törekednek, hogy magukat e világ kívánalmaihoz szabják, ahelyett, hogy ezt a világot emelnék az evangéliumi magaslatok felé: addig ők is csak vak vezetők, akik a vezetettekkel együtt a verembe esnek. Az egyházaknak mindenek előtt az evangélium edényeivé kell lenniök. Nem olyan edénnyé, mint az ó-testamentumi olajos korsó, amelyben csak annyi olaj volt, hogy

az éhenhalástól megkímélje azt a szegény asszonyt, hanem a jézusi evangélium drága olajával színültig teltíve kell lenniök, hogy abból bőséges mértékben elégíthessék ki a mai kor sívár szellemétől tikkadozó lelkeket. Nem az ágyúk, nem a bombák, nem a mérges gázok, hanem csak ez lehet beteg és válságban élő korunknak gyógyító orvossága.

A Gyakorlati Kereszténység Világmozgalma az ú. n. Life and Work 1937 július 12—26 napjain Oxfordban tartott konferenciájából a többek között ezt az üzenetet küldte a világ keresztény egyházaikhoz: „Az egyház legelső kötelessége és a legnagyobb szolgálat, amit a világnak tehet az, hogy csakugyan *egyház* legyen, amely az igaz hitet vallja és amely azzal bízott meg, hogy teljesítse Krisztus, az ő egyetlen Ura akaratát, akiben ő eggyé lett a szeretet és szolgálat közösségében.“¹

Chamberlain, volt angol miniszterelnök, a skót egyháznak múlt évi edinburghi gyűlésén az egyházak feladatáról ezeket mondotta: „A vallásoknak sokféle alakja van, de valamennyinek közös alapja a hit vagyis olyan dolgok létezésében való meggyőződés, amelyek szellemi erőt jelentenek. Az egyházak feladata a szellemi erők mozgósítása és azon alapelvek lefektetése, melyeknek az emberi viszonylatokat irányítaniok kell, hogy magasabb hatalom hathassa át a nemzeteket és bírja rá őket, hogy jó szomszédi viszonyban éljenek.“

Egy előkelő magyar protestáns folyóirat pedig ezt a tanácsot adja az európai keresztény egyházaknak: „Európai keresztények ne fordítsatok egyelőre gondot a külmisszióra, hanem országok politikusait és katonáit térítsétek meg előbb a kereszténység számára. Az államfők vezessék a népet a béke és igazság útján, de ne akarják a nép lelkét kezükbe venni, mert a népnek hitet csak Isten adhat, viszont a papok és egyházi emberek ne támasszák alá liberális vagy újreformátori teológiájukkal az állam politikai életét, hanem a politikában és a munkában kifáradt lelkeket békítsék meg az evangélium hús forrásának vizével.“² Ezek az idézetek mutatják, hogy a kereszténység elfáradt az oly régóta húzódozó válságos világ bizonytalanságaiban s azt is belátta

---

¹ Protestáns Szemle 1939 évf. 2. sz. 69. 1.

² Protestáns Szemle 1939 évf. 5. füz., 228 1.

hogy a mai kor szellemében nem találhatja meg lelki nyugodalmát. Ezért sovárgó szemekkel tekint az egyházakra, hogy ezek készítsék elő és rakják le azt a fundamentumot, amelyen egy szebb és jobb jövő felépülhet és várja, hogy az egyházak méltán és komolyan mondhassák el Jézussal: „Jőjjetek én hozzám, kik megfáradtatok és meg vagytok terhelve és én megnyugtatlak titeket.”

Amikor én itt a keresztény egyházak mai feladatáról beszélek, nem terjeszkedhetem ki a *részlet-kérdésekre*. Nem adhatom elő, hogy miként kell és lehet az evangélium szellemét bevinni a gyermekek s az ifjak lelkébe, a társadalmi és gazdasági egyesületekbe, az állam és egyház munkájába. Mindez igen széleskörű tanulmányt és sok időt igényelne. Itt csupán a főcélra kívántam rámutatni s ez az, hogy a keresztény egyházak a mai kor beteges áramlataitól ne engedjék magukat elsodortatni, hanem azokkal az egész vonalon állítsák szembe azokat a vallási, erkölcsi és szellemi fegyvereket, amelyek az evangélium fegyvertárában olyan bőségesen találhatóak s akkor bízton remélhetik, hogy valamikor elmondhatják Jézussal: „Én meggyőztem a világot.”

Vári Albert.

Életjel.

Vedd most át megbékélt kezemből
e tükröt, élő lelkemet.
Lehet, már holnap eltemet
a szenny, mint tetemet, mely eldől
és koporsóba zárják.

Bár mindenki halottnak ismer,
mért lennék élet-károsult?
A tükör elhomályosult:
jel ez, mit jó orvos felismer,
ha vélt-halotthoz hívják.

S ha testem kúsza útakon
tovább is messze elcsatangol:
a lelkem tükrét átadom,
— ügyeld, míg jó az orvos —
életjel — Rólad és magamról! . . .

Fülöp József.

Keresztény világkép a XX. században.

Már jól benne járunk a XX. században, — hiszen ezzel az évvel a száz év kétötödét töltjük be, — de a kavargó és szenciaciókban igazán nem szűkölködő események között hiába keressük a keresztény gondolat munkálkodásának hatásait és eredményeit. A keresztény egyházak ugyan fennállanak és működnek, sőt a legtöbbször még a szervezeti erősödés és az úgynevezett missziói tevékenység fokozottabb megnyilvánulásának jeleit is felfedezhetjük, azonban a történések tárgyilagos szemlélőjének és értékelőjének mégis csak az lehet a benyomása, hogy bár a keresztény koncepció szolgálata és ápolása tovább folyik, de ez csak egy teljesen külön, zárt körben történik, úgyhogy e szolgáltatnak sem a mindennapok, sem pedig a nagy történelmi fordulatok eseményeinek kialakulására semmi, de éppenséggel semmi befolyása sincsen. Úgy látszik, mintha az emberi lét e kettős megnyilatkozása — egyfelől a vallásos hitből táplálkozó lelki épülés, másfelől az anyagi szükségszerűségek alapján való cselekvés, — ma már csak két, egymástól egészen elválasztott síkon mehetne végbe, melyek egymással sohasem juthatnak érintkezésbe s melyeknek egymásra gyakorolt hatása gyakorlatilag teljesen elhanyagolható. A keresztény gondolat hatását a külső események menetére még akkor is hiába keressük, amikor a történések irányítói hívő emberek: emellett pedig nem zárkozhatunk el annak a ténynek megállapításától sem, hogy igen sok embertársunk lelkéből, kik közül többen népek sorsát tartják kezükben, a vallásos hit forrásai sajnálatos módon kiapadtak és így ezeknek cselekvéseit csakis az anyagi szükségszerűségek határozzák meg.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a gondolkozó és szemlélődő emberek közül számosan, anélkül, hogy magukévá tették volna a ma uralkodó és teljesen anyagi keretek közé szorult világáramlatok bármelyikének eszmei tartalmát, lassan-lassan elveszítik hitüket az emberiség egyetemes fej-

lődésének lehetőségében. Minthogy a keresztény szellem munkálkodásának eredményeit a világesemények külső vetületén tapasztalni nem tudják, valami tompa kábultsággal szemlélik a változó történések rohanó forgatagát. Többnyire a saját kis életkörülményeik leszűkített kereteire korlátozzák minden tevékenységüket és a fiatalabb korokban törvényszerűen felbuzgó magasabbrendű eszmei célkitűzéseiket elhullatják. A jobbik esetben visszahúzódnak korábban bírt vallásos hitük, vagy nehéz munkával kialakított filozófiai meggyőződésük bástyái mögé, azonban, — mintegy tehetetlenségük tudatában — mindenképpen lemondanak arról, hogy az események alakulásába tevőlegesen beleavatkozzanak. A világ sorsának irányítása így azoknak a kezébe csúszik át, akik a nyers anyagelvűség alapján állva és a felebaráti szeretet magasztos tanításán átlépve a keresztény életideálokat elvetik, a félrehúzódtott milliók lelkén pedig sajátságos és korunkra nagyon jellemző borúlátás, pesszimizmus vagy közömbösség lesz urrá.

Ennek a pesszimizmusnak legjelentősebb képviselője és kifejezője Oswald Spengler német filozófus, akinek híressé vált hatalmas könyve: „A nyugati világ pusztulása“ (Der Untergang des Abendlandes) nem sokkal a világháború után, 1922-ben jelent meg. Mint a címből is sejthető, a mű vezető gondolata az, hogy a nyugateurópai emberiség már meghaladta fejlődésének csúcspontját és most egy lefelé irányuló út kezdetén áll, mely szükség-szerűen és elkerülhetetlenül a felozláshoz, a megsemmisüléshez vezet. Ezért beszél Spengler a nyugati világ pusztulásáról ugyanolyan értelemben, mintahogyan a történelemtudományban már régen szokás volt a hajdan virágzó antik (görög-római) világ pusztulásáról beszélni.

Spengler alapvető tétele az, hogy nem lehet és nem szabad az eddigi merev és élettelen séma szerint, mely a világ történelmét ókorra, középkorra, újkorra és legújabb korra osztotta fel, az emberiség fejlődéséről, mint olyan folyamatról beszélni, mely pusztán az idő függvényében bontakozik ki és későbbi haladásában mindig magasabbrendű állapotokhoz jut el. A világtörténelem, Spengler szerint, nem az egész emberiség összefüggő története, hanem egymástól nemcsak földrajzilag elhatárolt, de belső lényegbeli különbözőségek által is élesen elválasztott művelődési korszakok, kultúrciklusok egymásutánja. Egy-egy ilyen kultúrkör önmagában teljesen zárt valami, melynek a többi kultúrához lényeg-

gileg semmi köze sincsen. Viszont azonban ezek a belső jelle-
gükben egymástól teljesen elütő kultúrák történelük külső meg-
nyilvánulásaiban, tehát formailag meglepően azonos törvényszerű-
ségek szerint fejlődnek ki és pusztulnak el. A különböző kultúr-
körök ugyanis amellet, hogy mint egymástól független zárt egy-
ségek jelentkeznek, még egy olyan tulajdonsággal is bírnak, amely
őket az organikus élővilághoz tartozó jelenségekhez, például a nö-
vényekhez, teszi hasonlókká és pedig: létrejönnek, kifejlődnek,
érett korba jutnak, azután megöregednek és elhalnak. Minthogy
pedig a kultúrák életének ilyen organikus lefolyása törvényszerű,
ami alól nem lehet kivétel, a régi, elvirágzott kultúrák vizsgálata
és tanulmányozása alapján módunkban van megállapítani, hogy a
mi jelenlegi nyugateurópai kultúránk a szigorúan érvényes forma-
szerinti fejlődésnek milyen stádiumába jutott el. Sőt ennél tovább-
menve, arra is nagy bizonyossággal következtethetünk, hogy a
formaszerinti fejlődés vagy hanyatlás milyen további fokozatai ál-
lanak előttünk, vagyis más szavakkal: képesek vagyunk történel-
münk jövő irányát és alakulását előre megjósolni.

Spengler megállapítása szerint a világtörténelem eddigi le-
folyása során nyolc teljesen kifejlődött és azután elmúlt kultúra
sorsát követhetjük, még pedig: a kínai, babiloniai, egyiptomi,
hindu, az antik (görög-római), arab, a mexikói mayakultúra és
végül a nyugateurópai kultúráét. Ezek közül különösen a hozzánk
területileg közelebb álló egyiptomi, görög-római és arab kultúrák
azok, amelyeknek fejlődését a rendelkezésünkre álló adatok alap-
ján a legrészletesebben áttekinthetjük és amelyeknek egyes fázisait
leginkább párhuzamba állíthatjuk a mi kultúránk egymásután kö-
vetkező korszakaival.

E korábbi, már elvirágzott kultúrák kibontakozásának és
hanyatlásának vizsgálata, valamint a mi jelen kultúránknak ezek-
kel a régi kultúrákkal való összehasonlítása és az analógiák egész
tömegének felsorakoztatása alapján arra a megállapításra jut Speng-
ler, hogy a nyugateurópai kultúra fejlődése csúcspontját már meg-
haladta. Önmagát, legbelső lényegét az emberi megnyilatkozás
három főterületén, még pedig a szellemi, művészeti és politikai
téren már kifejezte, úgyhogy a jövő a nyugati világ számára csak
visszafejlődést, hanyatlást hozhat. Az igazi, a lelkekben eleven
életet élő kultúra már a XIX. század folyamán átment egy gépies,
lélektelen civilizációba, mely a technika szédületes fejlődését biz-

tosítja ugyan, de belső tartalom nélkül. Így a nyugateurópai kultúra életéből még hátralévő néhány száz év átfogó gondolat nélkül fog eltelni; az államok egymás elleni gyilkos harcainak közepette, míg az emberek bele nem fásulnak a küzdelembe és míg teljesen vissza nem hullanak abba a formátlan, eszménynélküli, csak a legszűkebb mindennapi kerettel törődő kicsinyes életbe, melynek nincs történelme, s mellyel minden kultúra záródni szokott.

Ez a perspektiva bizony nagyon lehangoló, de még sokkal lehangolóbb az, hogy Spengler szerint a fejlődés, illetve visszafejlődés ilyen irányának *törvényszerűen* kell bekövetkeznie, amint ez minden eddig lezajlott kultúrájánál is kimutatható. A történések sorsszerű egymásutánját ugyanis — és itt van ennek a pesszimizista gondolatépületnek a legmélyebb alapja — semmiképpen sem lehet megváltoztatni, mert ezek az események az önmagukban rejlő törvények szerint folynak le, melyeknek alapja a természet világához hasonlóan a létért való küzdelem, tehát a rideg önzés. Balga elképzelés volna azt hinni ezért, hogy a külső világban forrongó események irányát módunkban áll csak a legcsekélyebb mértékben is megváltoztatni. Kétféle világ létezik ugyanis, még pedig az igazságok világa és a valóságok világa. Az igazságok világa a szellemi igazságokat foglalja magában, az emberiség legjobbjainak elképzeléseit arról, hogy mi az igaz, mi a szép, mi a jó; egy békésebb és jobb jövőt álmodó lelkek eszményét. Az igazságok világa tehát voltaképpen csak a szellemi régiókban áll fenn. Ezzel szemben a valóságok világa az, ami a földön ténylegesen történik, a létért való kiméletlen harc, jogtalanságok, gyilkosságok, háborúk, tehát maga a történelem. Mindkét világ saját maga alakítja ki törvényeit és egyiknek a másakra semmi hatása nincsen. Az az ember, aki az igazságok világában él, a tudós, a filozófus, vagy a vallásalapító, miközben örök problémákkal foglalkozik, túlnéz a neki kicsinyesnek és jelentéktelennek tetsző világi túlekedéseken, míg a valóságok világának embere, a politikus, a hadvezér, vagy a pénzhatalom birtokosa, megveti a számára meddő gondolati konstrukciókat, azokat esetleg saját céljaira felhasználja, vagy egyszerűen átgázol rajtuk.

A fentiek alapján nem kelthet tehát meglepetést az a megállapítása sem, hogy a kereszténység is, ez a minden időknek leg-hatalmasabb, legátfogóbb és — bizvást mondhatjuk — legkristá-

lyosabban önzetlen szellemi megmozdulása szintén az úgynevezett igazságok világához tartozik. Ebben a megállapításban ugyan egyfelől bizonyos tiszteletadás is van a keresztény felfogással szemben, másfelől azonban félreérthetetlen az a lekicsinylés, amit ez, a valóságok világát fontosabbnak tartó történetlátás magában foglal egy olyan szellemi mozgalommal és lelki állásfoglalással szemben, mely minden tiszteletet és meghajlást érdemlő magas erkölcsisége ellenére közel 2000 esztendő alatt sem volt képes arra, hogy a világ külső arculatát megváltoztassa. Ez a történetlátás egyrészt elismeri Jézus alakjának csodálatos bensőségét és tisztaságát, valamint tanításának a szellemi és erkölcsi síkon megmutató rendkívüli horderejét, másrészt azonban rámutat arra, hogy abban a jelképesen is felfogható történelmi pillanatban, amikor Jézus, az igazság bizonyoságtévője Pilátussal, a valóságok világának akkori és ottani képviselőjével állott szemben, maga nyilatkozta ki, hogy: Az én országom nem e világból való. (János evangéliuma, 18. rész, 36. vers.) Ebben a kijelentésben benne volna az a felismerés, hogy az említett két világ egymástól teljesen különálló és egyúttal az a lemondás is, hogy az igazságok világából meríthető eszközökkel egyáltalában befolyásolni lehessen a valóságoknak, a földi történéseknek világát.

A kérdés ilyen határozott beállítása nagyon világosan érzékelteti, hogy a probléma felvetése és eldöntése milyen rendkívüli fontossággal bír a XX. századbeli keresztény ember világképének kialakulására. A most körülöttünk lejátszódó események valóban a fentebbi, lemondásként értelmezett negatív állásfoglalásnak látszanak igazat adni és ha nem sikerülne ennek az állásfoglalásnak helytelen voltát teljes határozottsággal kimutatni, úgy a mai modern, gondolkozó keresztény ember számára csak két lehetőség maradna fenn: vagy teljesen visszavonulni a vallásos felfogás zárt keretei közé és véglegesen lemondani arról, hogy a keresztény világnézet igazságait a külső világban megvalósítva lássuk, vagy pedig félretenni a keresztény eszményeket, mint nem korszerű fogalmi apparátust, kimenni a világba és az érvényesülés érdekében a világ önző harci eszközeit teljesen elsajátítani s azokkal kíméletlenül élni.

Szerencsére, ha egy kissé a külső jelenségek mögé nézünk, aránylag könnyen felfedezhetjük, hogy bár a valóságok világát ténylegesen még ma is jelentékeny távolság választja el az igaz-

ságok világától, mégis ez a távolság ma már korántsem olyan nagy, mint néhány száz vagy ezerévvél ezelőtt. Míg a régebbi korszakokban az emberek és népek sorsának kialakulását valóban csakis a legprimitívebb önzésen alapuló érdekharcok határozták meg, ma már széles körben, még háború idején is érvényesülnek bizonyos humánus szempontok, melyek az emberi élet védelmét, vagy a bajbajutott felebarát megsegítését, szenvedésének enyhítését célozzák. A szorosan vett hadviselés emberies szempontjain kívül, melyeknek indítóoka igen sokszor a termelés folytonosságának fenntartása, itt elsősorban a Vöröskereszt egyesületre, valamint a többi hasonló, önzetlenül felbuzgó széleskörű társadalmi akcióra gondolhatunk, melyek ugyan a külső világban jelentkeznek és működnek, de mind a keresztény világfelfogásból táplálkoznak. Az pedig, hogy békeidőben, főképpen a civilizált államokban mily sok olyan intézkedés érvényesül, sőt törvényerőre is jut, melyeknek indítéka a felebaráti szeretetet hirdető keresztény erkölcs, annyira közismert, hogy további bizonyításra nem szorul. Ezeket az egyelőre még csak kisebb körben hatékony jelenségeket alábecsülni nem szabad, mivel ezekben rejlik a jövő társadalom intézményesen keresztény alapon való megszervezésének csirája. A segítség vágya él az emberekben és az egyetemes emberi erkölcsiség színvonalára a keresztény gondolat kisugárzásának állandó ráhatása következtében folytonos emelkedésben van. Csak ilyen nagy vonalakban szemlélve is megállapítható tehát, hogy vannak olyan jelenségek, amelyek arra mutatnak, hogy az igazságok világa lassan, de biztosan, mégis befolyást gyakorol a valóságok külső világára.

Lássuk azonban egy kissé közelebről is, hogy a spengleri borúlátás alapjai mennyire helytállóak.

Spengler elméletének egyik pillére az, hogy az egyes kultúrkorszakok egymástól annyira különböző és lényegben eltérő képződmények, hogy a kultúrák egymásra hatásáról voltaképpen nem lehet beszélni. Nos, ennek a tételnek legelevenebb cáfolata éppen a mi mostani nyugateurópai kultúránk, mely két ízben is jelentősen gazdagodott két régebbi kultúrának ráhatása folytán, még pedig először az őskereszténység keletkezése idején az arab kultúrából, másodsor meg a renaissance idejében az antik, görög-római kultúrából vett át értékes hatásokat, melyek reája igen jelentős mértékben formáló és fejlesztő befolyással voltak. Az egyes

kultúrák elkülönülése és elzárkózása talán lehetséges, sőt kényszerű is volt a régebbi időkben, amikor az emberi helyváltoztatás és gondolatközlés eszközei még igen alacsony fokon állottak, de a mi időnkől kezdve, a rádió és a repülőgép korában ilyen elzárkózás nem képzelhető el.

A spengleri történelmlátás előbb említett tételéből folyik az a végkép pesszimista következtetés, hogy az emberiség egészének fejlődéséről és haladásáról sem lehet beszélni. A világtörténelem eszerint nem volna egyéb, mint egymást leváltó, sorban kibontakozó és elvirágzó kultúrák egymásutánjának fenséges színjátéka. Fenséges, de céltalan és értelmetlen színjáték, akár a csillagok járása. Nyilvánvaló, hogy mint a kiindulópont, úgy a belőle levont következtetés is téves, mert hiszen — mint láttuk — egyik kultúra hatást gyakorolhat a másikra, tehát a későbbi kultúrának módjában van az előző kultúra meglátásait, vívmányait és intézményeit magáévá tenni és azokat továbbfejleszteni. Ezenkívül pedig a humanista gondolat lassú előretörése az évszázadok folyamán félreismerhetetlen, egyes időleges visszaesések ellenére is. Mindkét jelenség egészen határozottan utal arra, hogy fejlődés, haladás igenis van.

Hogy is állunk a fejlődés kérdésével?

Az emberiség szellemi termelésének gazdag tömegéből ragadjuk ki a természettudományokat és azonnal óriási fejlődés perspektívája tárul ki előttünk. A régi kultúrák munkájának eredményei közül azóta felhasználtuk és magunkévá tettük az egyiptomiak csillagászati megfigyeléseit, a görögök geometriáját és az arabok algebráját, amelyek a mi nyugateurópai tudományosságunk kialakulására mind rendkívül megtermékenyítően hatottak. Ebben a vonatkozásban tehát szó sem lehet a kultúrák izoláltságáról. De ezenfelül a természettudományok olyan rendkívüli kibontakozását figyelhettük és figyelhetjük meg, mely a leghatározottabban ellentmond annak a borúlátó felfogásnak, amely szerint a továbbfejlődés útjai ezen a területen már bezárultak volna. Itt lehet kitérnünk Spenglernek arra a vakmerő kijelentésére is, hogy a kultúrák egymásutánjának színjátéka fenséges, de céltalan és értelmetlen, akár a csillagok járása felettünk. A csillagok járása bizonyára fenséges, sőt annyira az, hogy aki ebben csak egy kissé is elmélyed, a végtelenség szárnyának legyintését érzi meg és ha még nem volna, homályos sejtése támad a végtelen Isten lényegéről. De hogy céltalan és értelmetlen, azt a rendelkezésünkre álló esz-

közökkel nem állapíthatjuk meg. Csak azt tudhatjuk, hogy amit eddig sikerült ellesnünk a világoknak ebből a csodálatos rendszeréből, az mind egy magasabb Értelemre vall, amelynek célkitűzései egyelőre még ismeretlenek előttünk. De abban, amit látunk és amit felfoghatunk, rend van és törvényszerűség. A modern fizikában pedig most jóformán naponta történnek újabb és újabb felfedezések, melyek mind nagyszabású távlatokat nyitnak meg. És e helyen nem szabad megemlíttelenül hagyni azt a nagyérdeműséggű ténnyt sem, hogy a természettudományok legújabb fejlődése egyre inkább olyan irányba mutat, mely a vallásos megismerést régi jogaiba állítja vissza. A fizikában ma már az anyagelvűség felszámolásáról beszélnek és az anyag végső szerkezetével foglalkozó legújabb kutatásokból az ismeretelmélet számára olyan következtetések vonhatók le, melyek alapján a történések mechanisztikus, gépies magyarázata, úgy ahogy az még nemrégiben tudományos ideál volt, immár teljesen lehetetlennek látszik. A fizikai kutatások nyomán napjainkban a szabad akarat problémája nyer újból időszerűséget, élénk bizonyítékául annak, hogy lassan-lassan már az exakt természettudomány számára is lehetővé válik annak a befolyásnak az elismerése, melyet a keresztény koncepció szerint az igazságok belső világának gyakorolnia kell a valóságok külső világára.

A művészetek általános elterjedését szintén fejlődésnek kell tekintenünk az előző állapotokhoz képest. Úgy a művészetet cselekvőleg kifejtő, mint a műalkotásokat teljes tudatossággal élvezni tudó emberek száma nagyon megnövekedett és továbbra is folytonos növekvésben van. Míg a régi időkben a szép élvezése csak kevés kiváltságos embernek juthatott osztályrészül, ma széles körben megvan a lehetőségünk arra, hogy az életet magunk körül széppé tegyük. Az újabbkori urbanisztikának hatalmas alkotásai, a szépet és a célszerűt összhangban egyesítő monumentális épületóriások, a gondolatébresztő szoborművek, a nagy emberi problémák mindig más, mindig új kifejezésével küzdő lelkes festmények, azután a napjainkban különösen elterjedt zenei kultúra és végül a toll elhívatottjainak óriási tábora mind-mind azt bizonyítják, hogy az emberiség szépet teremtő akarata és készsége ma sokkal élőbb, mint valaha.

A gyakorlati erkölcsiség területén a haladást a legnehezebb kimutatni. A fejlődés ezen a területen a leglassúbb és ezért nagy távlatból kell szemlélnünk az emberiség különböző állapotait az

időben, hogy a különbségeket, illetve a jobb állapotok felé való elmozdulást észrevehessük. Ha így járunk el, akkor a fejlődést kétségtelenül tapasztalhatjuk úgy társadalmi, mint politikai téren is. Gondoljunk csak arra, hogy a rabszolgaság korában mi volt a valóság világában általánosan uralkodó felfogás, szemben a kereszténység által már akkor hirdetett egyetemes felebaráti szeretettel és azután hasonlítsuk össze az akkori állapotokat a maiakkal. Tökéletesen igaz, hogy a keresztény gondolatban rejlő céltől még ma is igen-igen messze vagyunk, de mekkora haladást tettünk azóta: Hiszen ma már a legtöbb országban állami, tehát nagyon is a valóság világába tartozó intézkedések gondoskodnak a gyengék védelméről és az erők megfékezéséről.

Külpolitikai viszonylatban is érdekes példákat nyújt a történelem arra vonatkozólag, hogy a fejlődés nem áll meg. Néhány évszázaddal ezelőtt a különböző olasz városok és kis államok még életre-halálra harcoltak egymással, míg a XIX. század közepén létrejött az egységes olasz állam, mely képes volt minden belső ellentétet egy nagy szintézisben feloldani és minden egyes összetevő rész közös érdekének irányában további jelentékeny fejlődésnek indulni. Ugyanez volt a helyzet a német államokban is addig, míg a dolgok fejlődésének rendje meghozta az egységes, nagy közösséggé való kovácsolódás szükségszerű pillanatát. Az analógia kiterjesztése magától kínálkozik: bár e pillanatban elkeseredett háború dúl Európában és az egyes államok és államcsoportok közötti ellentétek megoldhatatlanoknak látszanak, mégis a folyton megismétlődő és örökké tartó háborúskodás helyett sokkal valószínűbbnek kell tartanunk a fejlődésnek egy olyan irányát, mely a különböző érdekellentéteket ki fogja egyenlíteni és egy magasabb egységbe fogja foglalni.

Az a tapasztalat tehát, amelyet a ma felszínén mutatkozó lehangoló jelenségek mögé nézve szerezhetünk, abban a felismerésben csúcsosodik ki, hogy az emberi megnyilvánulások minden területén fejlődés van. Lehetséges, amint ezt már sokszor mondták, hogy a fejlődés néha hullámvonalakban halad előre, tehát időnként úgy látszik, hogy megállást, vagy éppen hanyatlást észlelünk. De ha olyan nagy távolságból vizsgáljuk az emberiség szellemi és erkölcsi történelmét, amekkora az ilyen rendkívüli horderejű kérdések eldöntéséhez feltétlenül szükséges, akkor csak arra a megállapításra juthatunk, hogy az emberi nem a földön állandóan az előzőknél magasabbrendű állapotok felé halad. Egy-

idejüleg azt is fel kell ismernünk, hogy ezek a mindig magasabbrendű életformák egy olyan eszményi állapot felé közelednek, mely a kereszténység alapítójának, Jézusnak elgondolásában és kijelentéseiben élt. Eszerint tehát, mégis meg lehet állapítani, hogy a jézusi igazságok világa állandó befolyást gyakorol az emberi valóságok külső világára. De ha ez a befolyás ilyen világosan kimutatható, akkor nem állhat meg a spengleri gondolatépületnek az az alapvető megállapítása sem, hogy a külső világesemények mintegy sorszerű egymásrakövetkezésén nem áll módunkban semmit sem változtatni. Sőt ellenkezőleg: előbbi vizsgálódásaink éppen azzal az eredménnyel zárultak, hogy a keresztény gondolat irányt mutató hatással lehet és van az emberek cselekedeteire. Minden vallásos megmozdulásnak éppen ez a legfőbb indítéka: jobbra tenni az embereket. Erről a célkitűzésről és az ilyen irányban kifejtendő munkáról egyetlen keresztény ember sem mondhat le, mert hiszen élnie kell benne a törekvésnek, hogy az evangéliumi üzenet és a benne foglalt példamutatás alapján ő is hozzájáruljon a világnak ebben az értelemben való megváltoztatásához. Fel kell ismernünk, hogy az előbb már annyiszor említett két világ, az igazság világa és a valóságok világa, melyeknek a pesszimista elmélet szerint nem lehet hatásuk egymásra, egy ponton mégis találkoznak, még pedig magában az emberben. Mert hiszen az igazságok az ember által jutnak kifejezésre, a valóságok világát pedig ugyancsak az ember teremti meg. Ilymódon az ember ő maga az az emeltyű, melynek segítségével a külső világ is mozdítható, az az összekötő szerkezet, melyen át a keresztény gondolat olyan erőt tud kifejteni, hogy a világ arculala megváltozik.

E felismerés birtokában, milyen lehet tehát a XX. századbeli keresztény ember világképe? Csakis a legmeszebbmenően derülhető? Ez a világkép a következő elemekből tevődik össze: hit a végtelen teremtő Istenben, hit a jézusi gondolat hatásában a világra és ennek következményeképpen: hit a fejlődésben. A ma keresztény embere minden ellenkező látszat dacára is meg van győződve arról, hogy a Jézus által kijelentett igazságok eddig még nem tapasztalt mértékben fognak uralkodóvá válni a valóságok világán, tudja, hogy a természettudományok, miután saját hatáskörüket pontosan körvonalazták, alázatosan megfogják hajolni a keresztény gondolat előtt és bizalommal várja annak a nagy keresztény renaissance-nak eljövételét, melynek — hite szerint — rövidesen be kell következnie.

Borsai Andor.

Új látóhatárok a természettudomány és bölcsélet határmesgyéjéről.

A következőkben két könyvre akarom a figyelmet felhívni. Egy pár idézetet bocsátok előre: „Amíg a fizika a közönséges világon való pepecselésével, annak olyan vonásait is megfogta, amelyek a mi lényünk esztétikai oldalait is érintették, a jogosság bizonyos látszatával támaszthatta azt az igényét, hogy az emberi tapasztalatok összességét felöleli. Aki hangoztatta, hogy létezésünknek egy másik, és pedig vallásos oldala is van, annak ezen igényéért harcolnia kellett. Most azonban, miután a fizika útján alkotott képünk a világról oly sok mindent nem tartalmaz, aminek nyilvánvalóan jelentősége van, szó sem lehet többé arról, hogy az a tapasztalatok mögötti összes igazságokról számot adna. Ha ezt igényelné magának, nemcsak a vallásos érzületű emberek ellenkezésére találna, hanem azoknak az ellenkezésére is, akik tudják, hogy az ember még valami más is, mint fizikai mérőeszköz. (Eddington, 301. lap.)

Továbbá: „El kell ismernünk, hogy az a bizonyos tudás, amiért a fizika küzd, nagyonis szűk határok közt mozog és túl kevésre van korlátozva, semhogy az emberi szellem világának tökéletes megértését biztosíthatná.“ Továbbá: „Épen ezért igazán különös volna, ha a tapasztalatnak olyan sok fizikán túli dolgai közül csupán egyedül a vallásnak volna szüksége kibékítésre azzal a tudással, amit természettudományok néven ismerünk. Milyen joggal lehet elvárni, hogy mindent, ami az ember lényét illeti, singgel mérjünk, vagy mint világvonalak metszéspontját fejezzünk ki? Ha védekezésre egyáltalán szükség van, úgy — véleményem szerint — a vallásnak álláspontját ugyanolyan elvek szerint kell védeni, mint egy esztétikai szempontot. Úgy látszik, ennek az igazolása is lelki növekedés és lelki tökéletesedés érzésében van, amit az ember épúgy érez egy esztétikai képesség gyakorlásában, mint vallásos képességek foglalkoztatásában.“ (U. o. 302. lap.)

Tovább: ...„ha az emberi szív felsikolt, „*miről van szó tulajdonképpen?*“ — akkor nem elég lelkiismeretes felelet az, ha a tapasztalatnak csak azt a részét vesszük figyelembe, ami érzékszerveinkkel hozzáférhető és így felelünk: „Atomokról van szó és chaosról; izzó golyók világmindenségéről van szó, amelyek fenyegető pusztulásuk elé görögnek; tensorokról és nem kommutatív algebráról van szó.“ „Sőt inkább lélekről van szó, amelybe az igazság, mint szekrénybe van bezárva, szépért és jóért való felelősségérzésével, az öntökéletesedés minden lehetőségével.“ (303. l.)

„A vallás tulajdonképpeni gyökere és magja, hogy a tapasztalásunknak épen ezt az oldalát, mint a mindennapi élet ügyét érteti meg velünk. Hogy mi ezt az életet élhessük, szükséges, hogy őt nekünk közvetlen formában felfoghassuk, és ne úgy mint absztrakt fizikai megállapítások következményeit. Kibírhatatlan volna, ha egy ember szokott köznapi környezetéről állandóan a fizika nyelvén beszélne. Ha az Istennek a mi köznapi életünkben van valami jelentősége, nem szabad az igazság elárulásának éreznünk azt, hogy róla egészen tudománytalanul beszélünk és gondolkozunk.“ (303 old.)

Továbbá: „Egy megszemélyesítés nem feltétlenül elítélendő, mint agyrém. Nem vagyok-e én magam is megszemélyesítése annak a szerkezeti schémának, amely mindazt magában zárja, amit a fizika rajtam megismerhet? (304. l.) „Ép így állítom, hogy a valóság lényege szellemi, és sem anyagias, sem pedig anyag és szellem kettőssége“. Tovább: „Sokkal fontosabb azonban az, hogy felismerjétek: a tapasztalat két oldala mennyire minden kényszer nélkül egymásba illik, és hogy mennyire nem teszi vitássá egyik sem a másik helyét és rangját“. (305. l.)

Tovább: „Semmi esetre sem lehet kételkedni abban, hogy a természettudomány fogalma a külvilágról ma sokkal mystikusabb, mint a múlt században volt, amikor minden fizikai magyarázat abból a feltevésből indult ki, hogy nem lehet semmi sem igaz, amit a mechanikus nem tud modellben megépíteni“. (308. l.)

Tovább: „Remélem, hogy az olvasó nem fogja helytelenül értelmezni azt, hogy a fizika határait itt ilyen nyomatékosan húztam meg. Nem arról van szó, hogy a fizika csillaga halványulóban van; hanem különösen arról, hogy ma sokkal jobban tudjuk mérlegelni azt a részt, amivel ma és a jövőben a fizika az emberi lélek fejlődéséhez és kultúrájához hozzájárul“. (310. l.)

E szemelvényeket A. S. Eddington (Cambridge): „New pathways in science, 1934“ című munkájának 14. fejezetéből vettem a német „Die Naturwissenschaft auf neuen Bahnen“ című fordítása alapján.¹⁾

Hasonló idézeteket hozhatok fel egy *német* munkából is. Így pld. „Az atomnak, amint azt ma ismerjük, nincsenek meg többé a kézzelfogható és szemléletes tulajdonságai, mint a Demokritos atomjának, hanem minden szemlélhető tulajdonságtól meg van fosztva és csupán egy csomó matematikai formula rendszere által jellemezhető. Az áthidalhatatlan ellentét materialista bölcelet és pozitivistikus ismeretelmélet közt ezen a ponton különösen élesen tűnik ki“. (123. l.)

Tovább: „Miután ma Európában a vallásellenes mozgalmak csúcspontjukat szemlátomást túlhaladták és ezeket épen ellentétes mozgalmak kezdik felváltani, sürgető követelése az időnek, hogy a természettudományok és vallás viszonyát újabb vizsgálat alá vegyük és megállapítsuk, hogy a tudományoknak Haeckelben csúcsosodó vallásellenes, harcias beállítottsága ma már nem lehetséges“. Tovább: „Bavink azt a felfogást fejtegette, hogy a régebbi materialista felfogással szemben a természete tudományok modern fejlődése egy vallásos világkép felállítását határozottan sürgeti“. (128. l.)

Tovább: „Az élménylehetőségek egyenjogúságának helyreállítása, amit a pozitívizmus szükségszerűen helyrehozott, további átgondolások után igen jelentős lehet a tudományos és vallásos megismerés egymáshoz való viszonyának a tisztázásában“. (134. old.)

Tovább: „A felfogási mód lényegében van, hogy eleve le kell mondanunk arról, hogy a természettudományi megismerés egyenes folytatásaként vallásos belátásokhoz jussunk. Ez azonban nem csökkenti a vallásos jelentőségét annak a változásnak, mely a természettudományi gondolkodásban beállott.“ (135. l.)

Ezek az idézetek P. Jordán: „Die Physik des 20. Jahrhundert.“ (3. kiadás, 1939) című könyvének „Physika és világnézet“ c. (6) fejezetéből vannak véve.

Az egyik angol, a másik német könyv, olyan szerzőktől, akik amellet, hogy elsőrangú természettudósok, filozófiai gondolatokkal is foglalkoznak. Céljuk az, hogy ismertessék olvasóikkal a mo-

---

¹⁾ A könyv magyar fordításban is megjelent, de én célszerűbbnek tartottam a német fordítást használni.

dern fizikai kutatások eredményét (Eddington csillagászatiakat is) és azok jelentőségét világszemléletünk kialakulására.

Fizikai világképünk az újabb ötven évben lényegében teljesen átalakult, szemben a Laplace-féle mechanistikus felfogással. Ez eddig csak a fizikust illeti. E könyvekben megtaláljuk a legújabb kutatások eredményét. Nem matematikai egyenletekben, hanem azoknak az egyenleteknek szóban elmondható tartalmában. A fizika-tanárok jó áttekintést nyerhetnek az újabb atomfizikai eredményekről és azok alkalmazásáról az asztrofizikában az *Eddington* könyvében; a könyvek tartalmát túlnyomó részben ezek a kérdések teszik ki.

A modern fizikai kutatások azonban, bár szigorúan megmaradtak a saját módszereik mellett a saját területükön, eljutottak egy olyan határig, ahol már érintkezésbe kerültek a bölcsellett, nevezetesen az ismeretelmélettel. Ez az érintkezés abban áll, hogy átalakult a modern fizikában a tér és idő fogalma a relativitási elmélet folytán és átalakult az anyag, a matéria fogalma a modern quantummechanika révén.

Ma a régi anyag-fogalomból nem maradt semmi. Ugyancsak megváltozott a kauzalitás fogalma is. Ez nem azt jelenti azonban, mintha a gyakorlati életben a változások hatását éreznők. A köznap élet emberének világa az ú. n. mikroszkopikus folyamatok kauzalitása marad, megváltoztak azonban a világképünk elvi alapjai. Így jutott a modern fizika érintkezésbe a bölcsellett és ezentűl a szellem és lélek kérdéseivel. Ezen érintkezésről is beszámolnak ezek a könyvek egy-egy fejezetben. E pontnál kell még rámutatnom arra, hogy Eddington egy helyen (5. fejezet) expressis verbis hangsúlyozza, hogy a jövő teljesen határozatlan. Itt érti bizonyos fizikai folyamatok jövő fázisait. Ezek a folyamatok lényegében atomarisak és molekulárisak. (A határozatlanság nem számítási nehézségekből származik, — ez az atomok világának alaptörvény-szerűsége.)¹

A fontos azonban az elv egyfelől; másfelől pedig a következő idők kutatásai fogják megmutatni, hogy ezen elv gyakorlati megvalósulása milyen következményekkel jár az élők és a szellem

---

¹) Amennyiben beigazolódik, hogy tényleg a természetnek egy alaptörvényéről van szó, theologiai szempontból érdekes volna kutatni, hogy a praedestináció tana önállóan fejlődött-e ki, vagy pedig a mechanistikus fizikai felfogás kisugárzása volt a theologiai szemléletre. (A szerk.)

világában. (E lapok hasábjain Gál Kelemen ismertette Plancknak egy értekezését, melyben ő ezen elvnek és az akarat szabadságának kapcsolatával foglalkozik.)

Ennélfogva mondhatjuk, hogy a következő évtizedek bölcelete tudomást fog majd venni ezekről az új eredményekről és valószínűleg épen ebben fog majd állani annak legközelebbi fejlődési fokozata. Fiatal filozófusaink igen jól teszik, ha egészen komoly fizikai tanulmányokat folytatnak a bölcelet mellett, mert komoly fizikai tanulmányok nélkül ezek eredményét átérteni nem lehet. Ha nagy munkát jelent is ez, a befektetett fáradság jutalma nem is fog elmaradni. Biztosan állíthatjuk azt is, hogy ha a bölcelet egyszer az új eredményeket a saját nyelvén és a saját területén feldolgozta, az nem fog hatás nélkül maradni a theologiai tudományokra sem.

Már maga a tény, hogy természettudósok önként, minden külső kényszer nélkül, csupán a belső, lelkiismereti kényszertől — az igazságra való törekvéstől — indítatva a vallást és a hitet emlegetik műveikben, meg kell hogy lepje a hit embereit; de még jobban fel kell hogy keltse ezeknek figyelmét az a tény, amilyen értelemben emlegetik ezeket. Ennek annál inkább meglepőnek kell lennie, mert ma, amikor a technika korában élünk, különösnek kell, hogy hassanak e kifejezések azon tudomány képviselőinek részéről, mely tudomány egyszersmind ennek a technikai életnek is az alapja. Ez azonban azt mutatja, hogy a tudományos kutatást egy erkölcsileg igen magasra értékelhető elv vezeti, az igazságra való törekvés. Másfelől pedig élesen mutatja azt is, hogy a tudománynak a gyakorlati életben való hasznosítását egészen más elv vezeti, mint ami a kutatókat vezette, — amiért a kutatók nem felelősek.

Ez a folyamat, aminek a kifejlődését itt pár szóval jellemeztük, az emberi lélek és szellem történetének egyik legdrámább része. Igen sok jót ígérő és megnyugtató kép. A különböző irányok képviselőin múlik, hogy ugyanazzal az önfegyelemmel és az igazságra törekvéssel merüljenek el az új irányok útjainak kiépítésében, mint amellyel az itt felhozott idézetek szerint a természettudomány oldaláról azt teszik. Ez a harmonikus együttműködés létre fog jönni és ennek eredménye egészen új láthatárok felderülése lesz az emberi szellem és lélek történetében.

Debreczen, 1940. június hó.

Dr. Gyulai Zoltán.

Három felfogás Istenről.¹

Azalatt a száz év alatt, amióta Darwin fiatal volt, a tudomány mérhetetlen haladást tett. Legfontosabb alapelvei is változtak, tisztultak. Ezalatt a teológia is nagyot haladott, habár a közönség kevesebb tudomást szerzett róla. Reájöttek arra, hogy az istenfogalom, amelyben a teológusok minden részleteltérés dacára is nagy általánosságban megegyeztek, nem az egyedül lehetséges s vallási és bölcseleti szempontból, nem is a legjobb felfogás. Valójában három fő létező és lehetséges mód van arra, hogy Istenről gondolkozzunk. Az *első*, hogy Isten minden tekintetben tökéletes és teljes. Ez azt teszi, hogy ő nem változhatik, nem növekedhetik és nem fejlődhetik értékében. Ennélfogva az ember semmit sem tehet arra nézve, hogy Isten értékéhez adjon. Ebben az

---

¹ E cikk az amerikai unitárius és univerzalista lelkészi egyletnek a meadville-i teológiai akadémiával közös folyóiratának a „The Journal of Liberal Religion“ legújabb számában jelent meg. Szerzője Charles Hartshorne a chicagói egyetem filozófia tanára. Érdekes, eredeti és gondolatokat szülő cikket egyfelől azért véltem érdemesnek anyanyelvünkön is megismertetni, mert e kérdést mintha túlságosan óvatosan kerülnetnének, vagy azért, mert nem tartjuk fontosnak, vagy pedig azért, mert nem merünk őszintén nyilatkozni. Különös jelentőséget nyer a kérdésnek jelen megvilágítása akkor, ha a rossz problémája szempontjából vizsgáljuk istenfogalmunkat. Ma, amikor újraértékeljük a hittanunkat s többek közt új káté és énekeskönyv van születendőben, jótékony hatásúnak tartok minden gondolatot, mely ezeket termékenyebbekké teheti. akár önmagában, akár a kiváltott ellenvéleménnyel.

Másfelől különösen fontosnak tartom az ilyen irányban való érdeklődést akkor, mikor a Barth-féle teológiai irány a testvér református egyház útján, mintha nálunk is érvényesítené bizonyos megnyilvánulásokban az Isten abszolút szuverénitását vallott felfogását, mely eleve hiábavalónak ítélt minden emberi szándékot s törekvést, mely ilyen vonatkozásban még a mostani nehéz időknél is nehezebben terheli az emberi teremtő akarat s jövőendő építés törekvéseit. Úgy tekintem ezt a cikket, mint egy sugárkévéjét az áldott napnak, mely friss erővel tör ki a fellegek mögül s az isteni fenség elismerése mellett helyet ad az emberi munkának, akaratnak, törekvésnek Isten szolgálatában.

(Fordító.)

esetben mi az értelme annak, ha mi arról beszélünk, hogy az ember Istent szolgálja? Ez csak egyike azoknak a zavaró kérdéseknek, melyek az ilyen felfogású teológia számára feltehetőek.

A *második* nézet az, hogy Isten tökéletes és teljes bizonyos szempontból, azonban nem minden tekintetben. Ő például tökéletes lehet jóságban és szeretetben, de nem az boldogságban. Sohasem változtatva az ő igazságosságát, növekedhetik örömben, amint az ő teremtményei szolgálják s maguk is gyarapodnak örömben. Olyan különös az, ha mi azt mondjuk, hogy az, aki tökéletesen szeret, boldogabbá lesz azáltal, ha azok boldogsága növekedik, akiket szeret? Nem az volna-e inkább különös, ha azt mondanók, hogy Isten, aki szeret minket, semmi örömet sem nyer azáltal, ha mi eredményeket érünk el és fejlődünk?

A *harmadik* módja az Istenről való gondolkodásnak, ha mi úgy fogjuk fel Őt, mint aki semmi tekintetben nem tökéletes. Ebből az következne, hogy semmi irány sincsen, amely felé Ő ne változhatna. Ez a felfogás Isten fogalmától elrabolná legfőbb értékét, mert senki sem bízhatna egy olyan Istenben, ki minden tekintetben tökéletlen, változékony.

Az bizonyos, hogy Istennek e három csoport valamelyikébe kell tartoznia; vagy tökéletes minden tekintetben, vagy tökéletes bizonyos tekintetben, vagy semmi tekintetben sem tökéletes.

Ha minden tekintetben tökéletes, akkor a legnagyobb szent sem tehet többet Istenért, mint a leghitványabb bűnöző, minthogy semmit sem adhat ahoz, vagy vehet el abból, ami teljesen tökéletes. Az ilyen Isten valódi értelemben nem szerethet, mivel szeretni annyit tesz, mint örömet találni a más örömeiben, bánatot a más bánatában, nyerni a más nyereségében s veszteni a más vesztesége által. A teljesen tökéletes sem nem nyerhet, sem nem veszíthet. Ezért a szó valódi értelmében nem szerethet. Másfelől az olyan Isten, aki semmi tekintetben nem tökéletes, aligha érdemes a mi imádságunkra, a vallás önkéntelenül túldicséri őt s mi sem segítségért, sem igazságért nem fordulhatunk hozzá. Így nem állhat fenn más, mint a második helyen említett lehetőség, t. i., hogy Isten tökéletes a szeretetben, azonban sohasem befejezett, mindig növekedő (részint a mi törekvéseink által), az Ő élete örömeiben, gazdagságában s ez végnélkül így van s így lesz a végtelen jövőben.

Mostanáig úgy látszik senki sem látta tisztán, hogy csak

három s csak e három módon fogható fel Isten s egészen napjainkig nem igen tulajdonítottak nagyobb jelentőséget az első felfogási mód ellen felhozható ellenvetéseknek. Pedig ez éppen olyan elhatározó lépése a haladásnak, mint amilyent Einsteinnak, vagy Darwinnak köszönhetünk. Nyilvánvaló, hogy egy tökéletes, teljes, önmagával megelégedett Istenség semmit sem kérhet tőlünk, mert semmi sincs, amit neki adhatnánk. Nekünk lehetnek kérnivalóink tőle, azonban ennek sem sok értelme van, mert miért törődne Ő velünk, mikor bármi történjék velünk az Ő élete minden lehetséges örömmel és értékkel teljes. Az ilyen értékek teljességére esetleg az is közömbös lehet, hogy mi egyáltalán létezőnk-e?

Érthető hát, ha az emberek ellentmondottak az ilyen istenfogalomnak. Az sem csoda, ha az első visszahatásként éppen a másik végletbe csaptak át s teljesen megtagadták az Isten létezését. (Mint bármilyen tekintetben tökéletes lényét.) Az emberi elme úgy látszik ilyen módon működik; végletekig leegyszerűsítette a kérdést, például, hogy Isten minden korlátozás nélkül tökéletes. Ha ez nehézséghez vezet, akkor éppen az ellenkező leegyszerűsítésbe csap át. Isten — ha valami létező megérdemli azt az elnevezést, — teljesen tökéletlen s nincsen lény, mely megszorításokkal is tökéletes lehetne. Csak hosszú idő után világlik ki az ember előtt, hogy a kérdés nem olyan egyszerű, hogy mindkettő a tökéletességnek puszta állítása, vagy tagadása hibás lehet, mert az igazság az állítás és tagadás kombinációjában van, amely szerint a tökéletes lény tökéletességét különbözőképpen értelmezzük.

Az, hogy Isten tökéletes, így is meghatározható, hogy Isten sajátmagán kívül minden egyénél jobb. Ez nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy habár Istenen kívül egy egyéniség sem lehet jobb nála, ő maga mégis fejlődhetik, önmagát felülmulhatja, értékben növekedhetik. Istennek olyan felfogása, amely Istent a jószágban is fejlődőképesnek mutatja, megrendíti a vallásos felfogást, amely úgy érzi, hogy Isten nem lehet igazabb, vagy irgalmasabb, mint amilyen most. Erkölcsi tulajdonságaiban, bölcsesség és erő tekintetében a vallás Istent olyan tökéletesnek tekintti, mint amilyen valami, vagy valaki lehet. Azonban biztosíthat-e a vallás minket arról, hogy Isten boldogság tekintetében nem gyarapodhatik? Hogy lehet az, hogyha Isten szeret minket s ha szeretetén keresztül megosztja velünk bánatunkat s részvételt van balsorsunk, vagy tévedéseink iránt? Azonban még itt is tökéletesnek hihetjük

Istent, ha úgy gondoljuk, hogy senki sem múlhatja őt felül boldogságban, hacsak Ő maga nem egy későbbi időben. Azáltal, ha mi azt mondjuk, hogy Isten gyarapodhatik boldogságban (s ha nem gyarapodhatik, akkor nincs szolgálata, amivel neki szolgálhatunk) nem azt értjük, hogy bárki más olyan boldog vagy boldogabb lehet, mint Ő, hanem azt mondjuk, hogy Ő maga boldogabb lehet. Más szavakkal, ha a tökéletes azt teszi, hogy az egyének közt a legfelsőbb rendű, akkor Isten minden tekintetben tökéletes, azonban, ha a tökéletes a fejlődésre, növekedésre való képtelenséget jelenti, akkor Isten csak jóságban, bölcsességben s erőben tökéletes.

Ebből láthatjuk, hogy mennyire óvatosan kell a tökéletesség fogalmát meghatározni. Hasonló gonddal kell eljárni a többi, Istenre vonatkoztatott tulajdonsággal is, mint amilyenek például, hogy változatlan, állandó. Jóságra nézve valóban a vallás szempontjából mindig ugyanaz, éppen mint bölcsességre s erőre nézve. Azonban a szeretet több, mint jóság, bölcsesség és erő, éppen így a boldogság is, mely részint a mások öröme iránti rokonszenvből ered. Ez a boldogság természetesen változik a mások örömeiben beállott változással. Azonban vajjon Isten nem látja-e előre mindazokat az örömöket, amelyek lesznek valaha. Nem mindentudó-e?

Ez az érv bármennyire tetszetős is, csalóka. Az, hogy mindent tudunk, ami van, nem foglalja magában szükségszerűleg az eljövendő események tudását is, mivel feltehető a kérdés, léteznek-e egyáltalán az eljövendő események? Vajjon nem az-e éppen a lényege a jövendőnek, hogy az, egyaránt magába foglalja, ami lehet és nem lehet, tehát azt, ami meg nem állapított, határozatlan, eldöntetlen. Ha így van, akkor Isten, aki úgy ismeri a dolgokat, ahogy vannak, a jövendő eseményeket az ők határozatlan, többé-kevésbé megoldatlan, homályos, befejezetlen voltukban ismeri. Így jutnak el a nagy felfedezéshez, (melyre először a IV. században jutottak, de amelyet mostanáig elhanyagoltak), hogy még a mindentudóság sem jelenti a növekedésnek, vagy változásnak teljes hiányát. Ami most határozatlan, úgy önmagában, mint Isten előtt határozottá válhatik s amint azzá lesz az Ő boldogsága új tartalmat nyerhet a teremtményei iránt érzett rokonszenv folytán.

A régi teológia első megközelítés volt, miként a newtoni tudomány lényegében túlegyszerűsítés. Minden fogalma igaz, ha a teológusok úgy minősítik, mintahogy mostanában tanulták minősíteni.

Kik azok a teológusok, akik ezekre az egyszerű, de arány-

lag új meglátásokra reávezettek s még sok másra ezekkel kapcsolatban? Aligha lehet ezt a fejlődést egy emberre vezetni vissza. Az elismerést meg kell osztani az amerikai William James-szel, a francia Bergsonnal, több némettel, mint Pflleidererrel, (aki a második típusú teológiának már a nyolcvanas években hangot adott), az angol James Ward-dal, aki szintén hasonló nézetre jutott a múlt század végén, az angol-amerikai Whitehead-del (Harvard). Ide tartozik a szintén amerikai E. S. Brightman (Boston) vezetője azoknak a filozófusoknak, akik personalistáknak nevezik magukat. Ez az irány különösen az Egyesült-Államokbeli methodisták milliói közt népszerű, William Pepperel Montague (Columbia), W. E. Hocking (Harvard), a néhai olasz filozófus Varisco, az anglikán főpap W. R. Matthews, az anglikán püspök F. R. Tennant, az angol unitárius L. P. Jacks, egy amerikai püspök F. McConnel s végül két-három most élő német Paul Tillich, Alois Wenzl. Ez csak néhány azok közül a nevezetes írók közül, akik hozzájárultak ahhoz, amit a szerző új teológiának nevez. Ezek közül nem fejezi ki mindenik egyformán a tárgyat. Talán nem értenek éppen teljességgel egyet azzal, ahogy itt ki volt fejezve, azonban aligha volna sok vitájuk az elmondottakkal. Mindnyájuknak közös alapfelfogása az, hogy bár Isten tökéletes, változatlan az ő jellemében, mint jó, szerető, szent; mégis változik az ő értékében, mint az öröm és szépség élete.

Olyan világban élünk, melyben a nyers erőszak mindenk felébe emelkedik. Ez még nehezebbé teheti, hogy egy tökéletes isteni szeretetben higgyünk, azonban ez a tény még fontosabbá teszi azt, hogy higgyünk. Különös, hogy míg az utóbbi két évezredben az ember eljutott az Isten tökéletességének eszméjéhez, nem tudta belátni, hogy nem lehet a szeretetben tökéletes, anélkül, hogy a boldogságban is az ne lenne. Szeretni annyit tesz, mint örömet találni a más örömében, szomorúságot a máséban s így saját örömeivel a másétól függeni. A szeretet eszméjét olyan nehéz megérteni, hogy elfelejtik, hogy Isten tökéletessége a szeretet tökéletességét jelenti s úgy gondolnak az Istenre, mint általában tökéletesre s így anélkül, hogy tudtak volna róla, elhomályosították Isten szeretetének fogalmát. Az eredmény az lett, hogy az emberek elfordultak bármilyen Isten fogalmától s ma milliók nem tudnak jobb eszményt találni, mint a zsarnoki erő fogalmát.

Szerencsére rájöttek e tévedés gyökerére. Nagy filozófusok-

mint Bergson és Whitehead, teológusok, mint Tennant püspök, James Ward, Macintosh, Calhum és sok mások megvilágították a szeretet s Isten tökéletessége közti kapcsolatokat s remélhetőleg nem lesz többé lehetséges, hogy a gondolkozás vezetői nemzedékeken keresztül természetesen találják azt, hogy Istent úgy kell felfogni, mint mozdulatlan, tiszta tökéletességet s önelégültséget, amely esetben lehetetlen, hogy bármit is elfogadjon az embertől, vagy hogy az ember a szó valódi értelmében szolgálhassa, s tehetetlen legyen bármire, amit az ember szeretetnek nevez.

Az a felfogás, hogy Isten ereje korlátolt, nem tökéletes, nem egészen új: azonban az nem újabb keletű, hogy az ember Istent ne erejében, hanem boldogságában lássa korlátozottnak. A világon levő rosszat lehet úgy magyarázni, mint Istenen kívül levő szabad erők munkáját, azonban semmi magyarázat sem adhatja értelmét egy olyan felfogásnak, mely szerint Istennek lehetnek céljai, de semmit sem nélkülöz, amit kereshet, hogy elérjen; amely szerint ismeri a változó világot, ő maga azonban nem változhat; aki ismer szabad lényeket, akiknek cselekedetük nincsen előre elrendelve s mégis határozottan tudja, mik lesznek az ők cselekedeteik, aki szerint olyan lény, aki nincsen változásnak alávetve, habár teremtményei korlátolt bölcsességükkel saját felelősségükre cselekednek; ha szereti őket, törődik jóllétükkel, lelkileg meg kell ossza az ők jó, vagy bal sorsukat.

Az az Isten, aki tökéletes, de bizonyos vonásokban nem az, változhatik, míg a teljesen tökéletes lény sem jobbra, sem rosszabbra nem változhatik s a változásnak nincs jelentősége számára. A semmi tekintetben sem tökéletes Isten ellen az a kifogás emelhető, hogy az minden irányban változhat, így nem ismerhető fel, egyéni azonosságát teljesen elveszti. A minden tekintetben tökéletes Isten ellen az ellenvetés az, hogy az semmi tekintetben sem változhatik, s így habár egyéni azonosságát nem is veszíthetné el, de nem is volna semmi fontos azonossága, amit elveszítsen. Mi az egyéni azonosságot csak a változáson keresztül ismerhetjük meg s ha Istenről való felfogásunkból mellőzzük a változás fogalmát, semmi felfogható számunkra nem marad. Egy változhatatlan lénynek nem lehetnek céljai, mert a cél a jövőre vonatkozik s a jövő a jelennel a változás útján kerül viszonyba. Egy változatlan lény nem szerethet, mert a szeretet valakivel való rokonszenvezést jelent, a rokonszenv pedig részvevést azokban a

változásokban, amelyek azon személy életében előfordulnak, akit szeretünk.

Mínthogy a tökéletesség nem változhat, a tökéletlenség pedig nem lehet változhatatlan, ebből következik, hogy Isten, aki mindkettő, tökéletes is, nem is, változhatatlan azokban, amikben tökéletes, s változó azokban, amikben nem tökéletes. Ha, amint a vallás mondja, Isten tökéletes a jóságban, bölcsességben, erőben, ezekben változatlan. Vajjon nem ez-e, amit a Biblia így fejez ki: Isten a változás árnyéka nélkül való? Szándékainak jósága, soha egy percre sem változik. Azonban hol van a Bibliában, hogy Isten nem lesz napról-napra boldogabb? Sehol sincs. Mit veszíthet a vallás azzal, ha azt mondja, hogy az Isten boldogabb lesz az ember haladásával, búsul bukásunkért, bűnünkért? Mégis mostanáig a teológusok úgy beszéltek Istenről, mint minden változásra, még a boldogságban való változásra is képtelenről.

Nem teszi-e az Istent valóságosabbá számunkra, ha mint változásra képest fogjuk fel, akinek hozzánk hasonlóan célja van a jövőre, emléke a múltból s lehetősége arra, hogy boldogságban gyarapodjék.

Isten emlékezése ihlető eszme. Mi azt mondjuk a múlt elment. Mit tesz ez? Hova ment? Bizonyára nem valamely helyre, amely után hova kérdéssel lehet kérdezősködni. Vagy ismét, ha a múlt úgy eltávozott, hogy most egyáltalán nem létezik, hogy lehet bármi igaz, amit arról mondunk? vagy lehet való állítást tenni arról, ami nem létezik, ami nem valóság. Bizonyára a Mayflower plymouth-i kikötése (a magyarok vereckei átkelése) létezik valahol a világmindenségben, vagy pedig, amikor erről beszélünk, csupán egy álomról van szó. S annak most kell léteznie, mínthogy a mi állításunk most igaz, s hogy lehet egy viszony, vonatkozás igaz, ha a vonatkoztatott dolgok nem igazak. Az emlékezés az az út, amelyen keresztül a múltat úgy érzékeljük, mint a jelenben meglevő valóságot az emlékezet által befogott távolságon át. A mi emlékezetünk oly gyenge, hogy még azok az események is, amelyekre emlékezünk, nem maradtak meg teljesen azáltal a tény által, hogy mi emlékezünk rájuk. Azok az események, amelyekre legjobban emlékezünk, azok a részek, amelyeket csaknem valóságként őriztünk meg. Valami csodálatosan szép percre olyan tökéletesen visszaemlékezhetem, hogy annak szépsége most is csaknem testet ölt az emlékezés által. Most már, ha Isten változik, de

teljes tudása van, az egész múltnak előtte kell lennie anélkül, hogy abból a legjelentéktelenebb részlet is hiányozna, tökéletes emlékezetének kell lennie, amiből semmi e földön elért öröme nem lehet hiányoznia.

Kérdezhetjük azt is, vajjon nem kell-e Istennek teljesen tökéletes előre megérzése legyen? A felelet az, hogy az előremegérzés (jövendőtudás) más, mint az emlékezés s ami mássá teszi éppen az, hogy nem kíván olyan értelemben tökéletes lenni, mint az emlékezés. A múlthoz való viszonyunk teljesen a szemlélőé. A múlton semmit sem változtathatunk, az volt, ami volt s semmi erő meg nem változtathatja, hogy az olyan volt. Azonban a jövő az, aminek eldöntésében választás és cselekvés által részt veszünk. Ezért nemcsak az előremegérzés az, ami meghatározza azt, hogy mi fog történni, az az akarat dolga, ami az észnek praktikus oldala. Ha előre megérezhetnők, mik lesznek a mi elhatározásaink, mi akkor egyszersmind meg is tettük volna ezeket az elhatározásokat. Az előre megérzés feladata az, hogy meglássuk, milyen *korlátozásai* lesznek a választásnak. Ha én veled beszélek, lehetetlenség, hogy megmondjam előre, hogy „jó napot“-tal, vagy „adjon Isten“-nel fogsz elköszönni. Azt azonban körülbelül feltételezhetem, hogy magyarul vagy angolul fogsz beszélni. Az előremegérzés feladata az, hogy leszűkítse az általános lehetőségek határát azoknak a lehetőségeknek a mértékére, amelyeknek megvalósítása valószínű nemcsak általánosságban, hanem valamely meghatározott, leendő időpontra. Az előrelátás csoportosítja a lehetőségeket úgy, hogy a cselekvés számbavehesse a cselekvések legvalószínűbb vonalát úgy, hogy a legkívánatosabbat hozza létre.

Még az Isten előre-megérzése is ilyen lehetőségek közti választásra vonatkozik. Ő nem azt látja, hogy mi fog történni, hanem azoknak a lehetséges dolgoknak a sorozatát, melyből a cselekvés a maga lehetőségét kiválasztja. Így ő bizonyos dolgok bekövetkezésének nagyobb lehetőségét látja, mint másokét, ami azt teszi, hogy Ő a jövődőt a lehetőségek megnyilatkozásában látja. Az Isten tudásának ez az egyedüli lehetősége, mely az emberi szabadságnak is teret enged, s nem rombolja le a jóságos és bölcsességben tökéletes Isten vallásos fogalmát.

Ez a felfogás nem teljesen új. Ezt védelmezte Socinus a XVI. században. Azonban nem nagyon volt lehetősége annak, hogy egy antitrinitárius felfogása kedvező megítélésre számíthatott volna azokban az időkben. Ma azonban semmi oka sincs, hogy érdem szerint ne foglalkozzunk vele.

Fordította: *Kővári Jakab.*

Új helyzet — új feladatok.

„Nemcsak kenyérrel él az ember“. Oly gyakran halljuk, hogy szinte közhellyé vált; mégis nehéz időkben, az események forgatagában mindig újra és újra megtanuljuk, mily mély bölcsesség rejlik a hasonló ősi mondásokban.

Nehéz sorsban odaát maradt testvéreinkről, nekünk 51 egyházközségünkről van szó. Hogy minden, ami lehetséges, megtörtént ottmaradt testvéreink helyzetének biztosítására, mindnyájan tudjuk. Viszont, hogy dacára ennek a messzemenő gondoskodásnak, mégis rendkívül nehéz helyzetben maradnak vissza, szintén tudatunkban van. Még ott is, ahol esetleg meg volna a jóakarattal velük szemben, hiányzik a megértés. Ha sikerül is elérni, hogy anyagilag valahogy biztosítva legyen munkájuk ellenértéke, hogy dolgozhassanak vagy legalább is eltengődhessenek, azzal csak egy része van megoldva a kérdésnek, éspedig talán nem is legfontosabb része. Mert a nehéz sors sokszor még jobban összekovácsolja az embereket, míg a cseppenként nyújtott megélhetési lehetőség könnyen megtöri az ellenállást. Ha nem tudjuk a kellő erkölcsi támaszt nyújtani, helyenként elszigetelt kis szigetecskében élő testvéreink elvesznek számunkra; felszívódnak, mint esőcseppek a szomjas homokban. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a kisebbségi sorsban felnevelkedett legfiatalabb generáció, még ha a magyar nyelvet jól beszéli is, magyarul írni alig tud, és hogy a magyar nyelvnek — olyan helyeken, ahol felekezeti iskola nincs — egyetlen mentsvárát az egyházközségek képezik.

Hogy papjaink mily súlyos feladat előtt állnak és mily heroikus magatartásra van szükségük, világos. Az egyházi élet, az egyesületi összetartás (Dávid Ferenc Egyesület, Ifjúsági- és Nőegyletek, dalárdák stb.) minden lehető eszközzel való fejlesztése létérdeke ottmaradt testvéreinknek. De ezenfelül rendkívüli fontosságú volna, olyan folyóiratoknak, népszerű, olcsó könyvecskéknek terjesztése, amelyek összetartó erőt jelentenek, és amelyek úgy az

egyszerű, mint a magasabb kultúrával bíró ember érdeklődését teljes mértékben bírják.

Milyennek kell lennie azoknak a szellemi termékeknek, amelyek egyformán megragadják az egyszerű és kultúrált embert? Nem a forma a fontos, mert a legegyszerűbb formában tartott írásmű is megragadja az embert, ha tartalma elég mély. Teljesen elhibáztottnak érzem például (és ezzel nem akarok kritikát gyakorolni, még bevésőbbé valakit megbántani) azokat a kis novellákat, illetve azoknak nagy részét, amelyek „népies” stílusban különféle kiadványainkban láttak napvilágot. Nagy részéből ezeknek a novelláknak teljesen hiányzott a művészi elem, a szeretet, amely az ilyen írásoknak tartalmat ad; a nagyintelligenciájú ember elfordul az ilyen írástól, a félművelt megmosolyogja, de az egyszerű ember ugyancsak bántónak találja. A népies forma a legérzékenyebb minden írásmű között és bántó torzképpé válik a művészi elem és mély benső tartalom nélkül. A népnek írni a legnehezebb feladat, és aki azt hiszi, hogy le kell alacsonyodnia a nép színvonalához, annak eleve vesztett ügye van. A népnek a legjobb sem elég jó.

Megadni odaát maradt testvéreinknek a szellem mindennapi kenyerét, mindennél fontosabb feladat. Ettől fog függni fennmaradásuk. Minden eszközt, amely rendelkezésre áll, a lehető legjobban kell kihasználnunk. Kiadványaink valóban szellemi táplálékot és ezzel erkölcsi erőt kell, hogy nyújtsanak ottmaradt testvéreinknek, ezt a célt pedig csak úgy lehet elérni, ha azok tartalma iránt a legmagasabb igényeket támasztjuk, ha azokat ennek a nagy célnak teljesen szolgálatába állítjuk. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a könnyen érthetőség, a könnyen felfogható forma, a színvonal rovására kell, hogy menjen. Aminek nincs igaz értéke, aminek nincs mély tartalma, nem hat a népre.

Építő kérdés, és építő létezőké odaát maradt egyházközségeinknek, hogy a központi vezetés aktív és szervezőképes kézben összpontosuljon. Nem elegendő, ha a vezetés olyan ember kezébe kerül, aki passzív jó magyar ember, hanem olyan ember kezébe kell jutnia, aki aktív az. Csak ilyen ember fogja ottmaradt testvéreinket egy szoros egységbe összefogni tudni, és ennek az embernek megválasztásánál el kell némulnia minden párt- vagy személyes szempontnak. Túlságosan is fontos kérdés ez ahhoz, semhogy mellékszempontok közrejátszása megengedhető legyen. Visszamaradt testvéreinknek léte fog ezzel a kérdéssel kockán.

Minden tendencia és minden kritikai cél távol áll e cikktől. Nem szerénytelenség, hanem a kérdés égető sürgőssége és tisztánlátás feltétlen szükségességének felismerése szólaltatta meg a sorok íróját.

Gál Vilmos.

Épizódok Brassai életéből.

1. Egyenesen vissza kell menni Toroczkóra. Igaz, hogy hősünk létezéséről 1799 végén, még csak édes anyja tudott, de annál inkább sietett a másik Toroczkóra, Szentgyörgyre, hol az esperesné édes anyja várta és meg is jött az esztendő derekán, perzselő kánikula kezdetén a kis Brassai. Még meg sem keresztelték, vagy ha igen, a sok pör között eltűnt a kis ember neve. Magyarázatul azt mondják: a nagyapa Koncz esperes megkeresztelte, de mint-hogy az apa még Toroczkóhoz tartozott, ott kellett anyakönyvelni. Ez lett volna helyes, de a toroczkói pap, kinek fő része volt a tanító lemondásában, bosszúból vagy örömeben, nem írta be az újszülöttet az anyakönyvbe. Ebből azután sok baj lett, mert barátai gúnyolták. Különösen, jó barátja Gyergyai Firi, a szenátor és képviselő szeretett évődni Brassával, amiből a lett, mintha a két jó barát egy napon született volna. Csak azt nem tudták eldönteni, az ó esztendő utolsó éjszakáján-e vagy az új-esztendő reggelén-e. A historikus tudja, hogy egyik sem talált, mert Gyergyai 13 nap, Brassai öt és fél hónap múlva született. (1800).

2. Az *iskolából* a nagyfokú éhínség (1815—16) Brassait haza űzte, mert az iskolát bezárták. Nemcsak az éhség, hanem a tífusz-járvány is megtizedelte a tanulókat. Kolozsvárt dr. Barra híres orvos esténként Lőrinczné vendéglőjében elmondotta az eseteket. Az ifjú Brassai annyira belemerült a szörnyű betegség félelmébe, hogy megkapta ő is, de szerencsés volt az orvossal, mert az csahamar magához térítette.

Az iskola-szünet két esztendeig tartott. Egyelőre hazament a szülői házhoz. A fiú szeretett volna munkához látni. Atyja Ugron főispánt megkérte, hogy helyezze el. Miután az útcsinálást a tordai dobogónál eltanulta, a főispán megbízta a toroczkószentgyörgyi útmunkában a segédkezéssel és első pénzét kapta érte. A szünet ideje alatt beiratkozott Enyeden a gymnasiumba. Nem sokáig élvezte, mert az igazgató a kapuban rajtakapta, hogy dohányzik.

A dorgatorium annyira hatott Brassaira, hogy eltűnt Enyedről. A Makkai háznál privátitanítást vállalt, de rövidesen abbahagyta, mert összelűzött a család urával.

3. *Csodák* történtek hajdan, midőn az embervilág még a sötétséget kereste, a világosságtól félt. Jézus a világosság messzefénylő fáklyája volt. Szokatlan, de mégis merem mondani, hogy Brassai Sámuel az új ébredés idejében Kolozsvárt úgy tűnt föl, mint világító fénysugár. Tündökölt és nem figyelt arra, hogy a napfény megvakít.

Az ifjúság szeme megtalálta, amit keresett. Szembeszállt a régi módi emberekkel és fáklyás énekkel tisztelte meg az új csillagot, a tanárrá választott Brassait. A szónok így festi meg a helyzetet az ifjúság nevében :

„Széíűzve van tehát a balítéletek fellege, az akadályok tergerén partra értünk, partra : hogy a tudományok szent szövétnekétől átlángolt férfiút körünkbe üdvözöljük. A gyávák fürgetegétől viharzott pártos közvélemény, megrészegedve végre a rény fiához esküdött és hosszú éjj után várt napot hozott oskolánk egére. s mi sugarait elfogult örömmel üdvözlelndők a status szebb fényinek hű gyermekéhez sóhajtunk, tudományos szomjunk enyhülttéért.“

Először szerették volna látni, de az ének elhangzott, az ifjú szónok stentori hangját élesen verte vissza a nagy református templom szürke fala. Az éljen hangzik, ismétlődik s midőn már a reménység szálai szakadozni kezdenek, megjelenik a kétfelé metszett szakál és az ünnepi fehér nadrág és Brassai szól : *jól éljenek*. Ezzel vége a nagy ünnepnek az utcán.

4. *Baj van a kollégiumban*. Ezek a felforgató diákok, más szint is adtak az ünnepi örömnnek : mécsessel telerakták az Intézet három sor ablakát és gondoskodtak, hogy háromszínű legyen. De ez már szörnyű, szól az igazgató és a mécseseket felforgatja, ki is oltogatja. De ott van ám a diáksereg, és olyan zajt, lármát, fenyegetést rendez, hogyha az igazgatóság ellenőre (exactor) köpenyeg alatt el nem sikkasztotta volna igazgatóját az iskolából, egyéb is történhetett volna.

Történt is. Egy jó barát Kelemen Benő örömében egy hordó sört küldött az ifjaknak. A rendezők a hordót elzárták. Másnap reggel felizentek az igazgatónak, hogy jőne az áldomásra. Tek. igazgató úr, a te ifjaid tudnak örvendezni, de a korcsmát meg-

vetik. Azt akartuk lássad, hogy az ünneplő diáksereg kiönti az ajándékitalt.

5. *Lendvayné aranygyűrűje*: A művészet sok örömet és bajt is szerzett Brassainak. 1839-ben igazgató volt a kollégiumban. A diáksereg szerette és becsülte, mert tudta, hogy minden jót elnyerhet tőle. Az ifjúság között forradalom tört ki, a Lendvayné föllépése alkalmával. Az igazgatóban bíztak, hogy majd elengedi a színházba. Nagy lelkesedésök hevében verset nyomtattak s szétszórták a nézőtéren. Majd bucsúzóul aranygyűrűt metszeltek és azt nagy szónoklat és nagy tapsvihar közben átnyújtották a művésznőnek. Olyan nagy volt a diákok sikere, hogy híre eljutott a vidékre, Daniel Elek főgondnok fülébe. Most azután köve'kezett az igazgató, mert a diákért ő felel. A főgondnok a kérdések özönét zudítja az igazgató fejére: kik voltak? Hol, hányszor gyűltek össze? Név szerint kik adták a gyűrűt? Az ő engedelmével mentek és hány-szor színházba? Záros határidőre vár feleletet. A vége intés: tartson jó rendet, mert csak így felel meg a benne vetett bízalomnak.

6. *Székely Miklós* püspök vizsgálatra ment a gyülekezetekhez. Magával vitte Lőfi Elek tógás diákot. Mikor a diák hazatért, Brassai igazgató a diákot feladta az esküdtszékre, mivel híre nélkül ment el. Az esküdtszék a togátus mentségét nem fogadta el és elmarasztalta 115 éji kimaradásért 350 frt., reggeli könyörgés mulasztásért 7 pf. 30 kr., 18 oratioért 1 frt 12 kr., 1 Concio 1 frt 8 kr. büntetéssel. Ez a büntetés visszhangja volt a főgondnok intésének.

7. Ma *mesének* tetszik, pedig való igaz, hogy a theológiát mindennap télen 6 órakor, nyáron 5 órakor tanították. Brassai görög nyelvet hetenkint kétszer.

8. Gyergyay szenátor nővére Lőrinczyné híres volt nagy tudásáról, de főképpen jó konyhájáról. Ott étkeztek az unitáriusok, ha városra jöttek és a nőtelenek, maga Brassai is. Egyszer az asszony vette át a szót és kérdezte Brassait, jól mondja e, Vörösmarty: bort megissza magyar ember jól teszi. Brassai az asszonynak igazat adott s maga megírta Vörösmartynak, hogy nem úgy mondják magyarul.

9. *Brassait* Kolozsvárt nagyon rossz szemmel nézte Szilágyi Ferenc, a Klió zsebkönyv írója, mert Brassai a könyvet kegyetlenül lebírált. Az író mindig kereste az alkalmat, hogy elégtételt szerezzen magának. Egyszer írásban szidni, szapulni kezdette Bras-

sait és kinevezte Prikulics-nak. Ez idegen szó kihozta sodrából Brassait és keményen megleckéztette, mert csak kevésbé művelt keleti népeknél szerepel, mint az ördögnek bizonyos rút fajtája, mellyel az ellenségen bosszút álltak. Brassai, mint botanikus, a a kolozsmegyei tavakban botanizálva, a műveletlen paraszt népet megijesztette, mire reátámadtak. Hogy nagyobb baja nem lett, a jószágigazgatónak köszönte. Akkor az erdélyi uraságok rendesen unitáriust fogadtak jószágukhoz gazdatisztnak, felügyelőnek vagy kormányzónak. Ilyen volt Berde Mózsá.

10. Brassai nemcsak nagy tudós, de nagy *hazafi* is volt. Életrajzírója mondja: a hazafi Brassai mellett eltörpült sőt eltűnt a tanár. De egy erénye mindig megmaradt: jó magyar volt. Méltatta sőt dicsőítette a nagy zeneszerzőket, de a magyar Székely Imre mellett kardot rántott, mert művészetét a faj hibáival keverték össze.

11. Brassai, mint zenekritikus, az összes művészeket, kik Pesten 9 év alatt felléptek, végighallgatta és alaposan megbírálta. Kritikái tanulságosak és élvezetesek. Egyes cikkében hullámszik a zeneművészet tenger-világa.

12. *Brassai vándor módjára* járta és bejárta a világot. Mindig botanizált, de ha zeneművész hírére hallotta, azonnal útnak eredt, és meg sem állt, míg helyét el nem foglalta a koncerten. Mert megtörtént, hogy éppen az előadás kezdetére érkezett Budepestre és külön álló székébe utcai ruhában telepedett le. A közönség nagy része felismerte és szívesen látta a híres embert.

Brassai egyszer muzsikális kirándulásáról Bécsből gyalog indult útnak hazafelé. Cipője szolgált Pestig, de itt már nemcsak poros, hanem rongyos is volt.

Minthogy akkor még nem járt a gőzös, gyorskocsira nem jutott pénz, biztonság okáért gomblyukába varrta az aranyait. Megjárta a vendéglőben, mert olyan rongyos, koldusnak festett, hogy a szolgálak a cselédlépcsőre tessékelték. Meglepte vendéglátóit, hogy arannyal fizetett.

Útját tovább is gyalogszerrel folytatta, de Kolozsvárt már elfújhatta: „Az én csizmám karmazsin, ha tekintem talpa sincs“. A csizmának talpa nem volt, de annál több talpán a folt, telve érzékeny kelevénnyel.

Dr. Boros György,

(Folytatjuk.)

Gálfalvi Samu. (1878—1940.)

A székelykeresztúri unitárius főgimnáziumnak, melynek már annyi gyásza és temetése volt, újra nagy halottja van. Hosszú éveken át tartó, gyötrő szenvedés után elhunyt Gálfalvi Samu, féltett intézetünk egykori kiváló igazgatója.

Papok sarjadéka s a családi örökség: szép testben, szép lélek. Kolozsvári főgimnáziumunkban tett érettségi vizsgálatot, majd látókörét Németországban szélesítette európaivá. Piros arcán s a villogó fényes, kerek szemein sohasem látszott a betegségnek nyoma, pedig ő magát betegnek mondotta, s amint nyilvános titok, ezért nem nősült meg, hanem mint a családi élettől elsodródott ember egész munkás életét szeretett gimnáziumának szentelte.

A román imperium súlyos idején, nehéz körülmények között volt felelősségteljes állásban, de finom érzéke és tapintatossága mindenfelé megtalálta a szükséges formát. Símulékony, diplomáciai érzékével, ha magyar társaságban volt, magyarosan beszélt, ha románokkal találkozott, őket románul üdvözölte. Kevés igazgatója volt az unitárius egyháznak, kiben olyan összhangos lett volna az intelligencia. Nem vágyott az igazgatóságra, csak barátainak unszolására fogadta azt el s innen magyarázható, hogy nem is volt soha féltékeny sem igazgatói tekintélyére, sem hivatali állására. Sohasem hallotta senki a szájából, hogy: „*megrendeltem tanárainnak*“, hanem csak ezt: „*megkértem a kollégákat*“. A gyűlölet, a hajsza, a ferdítés és a rágalom fegyvereit sohasem használta tanártársaival szemben, azokat nem kisebbitte az amúgy is hibákat sóvárgó román iskolalátogatók előtt, hanem mindig megvédte őket magyar becsülettel. Nem volt féltékeny a mások munkásságára, hanem az arravalókat jóakarattal buzdította és segített nekik szövögetni dicsőségük aranyszálait. Ezzel vívta ki összes tanártársainak vonzódo, ragaszkodó, meleg szeretetét s mivel ő

nem akart egyéb lenni, mint első az egyenlők között, ezzel lett a székelykeresztúri főgimnázium tanári szelleme a legmegértebb, legbarátibb nemcsak a Székelyföldön, hanem egész Erdélyben. Csak tisztánlátó fő s meleg szív tud oda emelkedni, hogy mindenki bizalommal tekintsen rá. Ilyen volt Gálfalvi Samu, példát mutatva arra, hogy milyennek kell lennie az unitárius hagyományokban és szeretetben élő felekezeti középiskola igazgatójának.

Annyira szellemi ember volt, hogy anyagiak szerzésere nem törekedett, örömtelen munka szorgalmával szelíd derűben, egyszerűen, sokszor szegényesen élt. A társaságban szellemességével lélekcsiszoló derűt hozott elő, de élce nem fordult soha személyek ellen. Szívének forrósága mellett, minden átmenetnélküli szeszélyes hidegsége némelykor, mint egy zuhany úgy hatott, különösen a gyengébb nemre, de azért mindenki szerette, kicsinyek és nagyok, nem volt ellensége, egyedül csak ő volt az sajátmagának.

Elhunytá nagy veszteség egész egyházunkra. Nem volt benne ellenzéki okvetetlenkedés s ezért az unitárius egyház vezetői is becsülték, s ők is szomorúan állapíthatják meg, hogy egyházunk életéből egyre távoznak a sasok.

Hogy az élet egy örökké hitegető, azt sohasem láttuk olyan igazán, mint hosszú betegeskedése idején. Napfényes idők emléké, ha felidézzük, még mindig megvillant nála egy élni-akarás, egy halvány reménysugár.

Kedves barátom! Láttam, sokat szenvedtél, kifáradtál, jogod van a pihenésre. Isten veled! Nyugodjál csendesen!

P. Szentmártoni Kálmán.

IRODALOM.

Dr. Biró Vencel: Székhelyi gróf Majláth Gusztáv Károly.

Csak a közelmúltban jelent meg a kiváló történetírónak a címben jelzett, külsőleg is szép kiállítású műve egy hatalmas kötetben. Olvasásközben azonnal azt a meggyőződést szerezzük, hogy a munka méltó az íróhoz, de ahhoz is, akiről szól, a nagy erdélyi róm. katolikus püspökhöz. Ilyen szép könyvet csak igazán szép és tartalmas é'téről lehet írni és csak az az író írhatja meg így, aki teljesen átéli és értékeli hőseit. Dr. Biró Vencelben nemcsak a kiváló történetíró nyilatkozik meg ebben a könyvben, hanem a jó katolikus és meggyőződéses hívő lélek is, aki nemcsak az egyházi függelem érzetétől van áthatva, hanem a tisztelet, szeretet és hódolat érzése vezeti. És jóleső érzéssel állapítjuk meg, hogy a püspök iránt való mélységes szeretet sohasem teszi más keresztény felekezetűekkel szemben elfogulttá. Benne mindenkor a kikristályosodott erdélyi szellem nyilvánul meg, amely úgy tudja kifejezni a maga meggyőződését, hogy azzal nem bánt, nem kicsinyel le más értékeket. Majláth püspök életében voltak korszakok, amelyekben a protestánsokkal s más irányzatokkal is ellentétbe került. Dr. Biró Vencel ezeket is úgy írja meg, hogy az senkire sértő nem lehet, ellentétet nem fog ébreszteni. A katolikus hitvilág és az ebből folyó nevelés a protesztánsok számára külön világ, nem könnyen értik meg. Mégis ez a könyv végig leköti érdeklődését a protestáns magyar olvasónak is. Olyan, mint egy színes életrajz-regény. Az író ismeri hősének lelkét és finom elemzéssel tárja előnkbe. Amellett arról a korról szól, amelyben éltünk és sok nem ismert, vagy nem helyesen ismert eseményre fényt derít. Gróf Majláth Gusztáv, amint mindnyájan ismerjük, magasállású, főrangú magyar családnak az ivadéka. Atyja országbíró, a legkiválóbb magyar jogászok egyike, édesanyja a legmélyebb vallásos kedéllyel van Istentől megáldva. A családi nevelés a legkomolyabb ifjává fejleszti. Jogot kezd tanulni,

de édesatyjának szörnyű meggyilkolása fölébreszti vallásosságának teljes erejét és a papi pályára lépik. Életét Isten szolgálatára szenteli s ezzel a nagy tragédiával az isteni gondviselés a magyar katolikus egyháznak egyik legnagyobb főpapját adományozta. Rendkívül mély elmélkedő, igaz keresztényi alázatossággal megáldott lélek volt. Biztosan főrangú származása is közrejátszott, hogy oly korán már tíz évi plébánoskodása után az erdélyi katolikusok püspöke lett. A főrangú származás előnyére volt azért, mert uralkodók és főrangúak ajtaja könnyen megnyílt előtte s ezzel egyházának sok előnyt szerezhetett. Azonban az evangéliumot annyira lelkében hordozta, hogy a legegyszerűbb lelkek vezetésére is képes volt. Valóban a gróf Majláth G. Károly sokoldalú munkásságában a legszebb és a legértékesebb rész a lelkipásztori munka. Ebben volt a legnagyobb, pedig ez nem könnyű munka. Lehajolni a bűnöshöz, az elesetthez, a kélelkezőhöz, a hitetlenhez, és atyai szeretetből jövő kézzorítással fölemelni a hit és erkölcsi életre, életeszmenyt adni a tépelődő léleknek, vezetni a gyermekeket és ifjakat: valóban a Jézus nyomdokain járó munkásság. Különösen a tanuló ifjúság nevelése körül vannak elévülhetetlen érdemei. Hány magasra lendült magyar ember áldja a segítő kezet, a sugalló lelket, amely életének irányt és tartalmat adott? Sok megmentett lélek hálás imádsága száll az egek urához, a segítő, vigasztaló és fölemelő kézéért. Nem közönséges eset ez, hogy a főúri származású püspök éppen a lelki pásztori munkában legnagyobb. Mint igazi lelkipásztor a szegények sorsát mindig a szíven viselte. Püspöki jövedelmét rendszerint kiosztotta, ő a magán vagyonából élt. Mint igazi lelkipásztor az iskolákat mindig szem előtt tartotta. Azokért sok áldozatot hozott. Nemcsak a kisebbségi sorsban, hanem a világháború előtt is szívósan ragaszkodott a felekezeti iskolához, pedig akkor az áramlat egészen ellenkező volt. Az idők változásai megmutatták, hogy neki volt igaza. Igazi erdélyi szellem hatotta át egész életében. Más felekezetűekkel mindig türelmes, megértő volt. Püspöki látogatásai közben meglátogatta a más felekezetű lelkészeket is és szívesen vette, ha más felekezetek hívei és papjai körútjaiban üdvözölték. A nagyközhatalom változása után pedig Erdély többi magyar felekezeteti püspökeivel szívesen együttműködött a nagy nemzeti ügyben. A görög katolikus és keleti egyházakkal is jó viszonyt igyekezett fenntartani. A jeles szerző sok érdekes jellemző vonást mond el a nagy püspökről. A kitünően meg-

írt könyv, melyben a nagy anyag nem esik az érdeklődés rovására, mindvégig érdekfeszítő. Dr. Biró Vencel e könyvvel megcáfolja Gordon Sándornak, a nagy angol történetírónak azt az állítását, hogy a jelen korról hálátlan dolog történetet írni. Ez a könyv éppen az ellenkezőjét mutatja. Az olvasás is hálás feladat, mert a keresztényi élet sok szép buzdító eseményeit látja e könyvben még a nem katólikus keresztény ember is. *Benczédi Pál.*

Ferencz József: „A Duna-Tiszamenti Egyházkör. Képes krónika“. Budapest, 1940. 65 old. Ebben a füzetben rövid és áttekinthető képet kapunk a kilencedik egyházkör megalakulásáról, fejlődéséről s különösen az egyetemes egyház testéről történt leszakítása óta átélt küzdelmeiről és munkásságáról. A kép biztató s azt mutatja, hogy az egyedül maradt egyházkör nem a hanyatlás és sorvadás életét tengette, hanem öntudatos és építő munkát folytatott s külsőleg és belsőleg megerősödve csatlakozik most az anyaegyházhoz. Ez a fejlődő élet bontakozik ki azokból a képekből is, amelyek a füzetet díszítik. Mindnyájunknak, de különösen az új határon túlmaradt egyházköreinknek épületes és tanulságos olvasmány. Egyháztörténelmünk pedig egy új és értékes fejezettel gazdagodott.

Clarke—Szent-Iványi: „A keresztény imádkozás“. Unitárius vallásos irodalmunkban már rég óta érezzük egy olyan könyvnek a hiányát, mely unitárius szempontból is az imádkozás lényegével és mibenlétével foglalkozik. Ezt a hiányt végre Szent-Iványi Sándor, budapesti lelkész, „A keresztény imádkozás“ címen megjelent műve pótolja. A könyv hat fejezete Clarke F. Jakab 1854-ben megjelent könyvének fordítása, mely — hogy a fordító szavait használjuk — „a tárgykör klasszikusai közé tartozik. Alig akad angolnyelvű író, felekezeti különbség nélkül, aki fel ne sorolná az imádkozásról írott legjobb könyvek közé“. A könyv hetedik fejezetében, mintegy nyolcvanhárom oldalon, a fordító leánygöző tanulmányt írt és benne az imádság lényegét a modern lélektan tükrében mutatja be E könyv elolvasását mindenkinek meleg szeretettel ajánljuk. *B. A.*

Freud Sigmund: Mózes. Ezen cím alatt jelent meg a nagy psychologusnak talán legérdekesebb, de tudományos alapját illetőleg leginkább vitatott könyve. Különben a könyvet már régen megírta, azzal a szándékkal, hogy halála után tíz évvel fogják közzé tenni. Azonban a politikai változások nyomán menekültté lett zsidó tudós, pénz hiányában, az elmúlt év májusában, Lon-

donban angol nyelven kiadta ezt a kalandos regényekkel vetélkedő néppszichológiát. Benne a zsidó nép sajátos jellemvonását a zsidónép lelkébe ágyazott bűntudatból magyarázza. Sellin a híres német ótestamentumi tudós teóriáját fogadja el alapul. E szerint Mózes nem zsidó származású, hanem egyiptomi s egy akkori tisztult vallásos kultusznak vezetője. A zsidók, akik a vallásos kultusszal együtt Mózes vezetőségét is átvették, később bizonyos okok miatt Mózeset kivégezték. Freud szerint Mózes megölése, mivel az ő vallását elfogadták, az egész népben lelkiismeretfurdalást váltott ki s ez a bűntudat kíséri végig és tartja össze a zsidóságot s ettől szeretne menekülni, de képtelen rá. Jézus megölésével ez a bűntudat még mélyült. E bűntudatnak sajátos szövevényeit az író leköltő művészettel tárgyalja, de az olvasónak mindegyre kételyei vannak a magyarázat igazsága felül. Mindenesetre érdekes olvasmány s talán az első könyv, mely az egyéni életbe előforduló gátlásokat, complexumokat egy egész nép életében is megtalálni véli.

B. A.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. *Egyházunkat a bécsi döntés kétfelé vágta. Nyertünk a kilencedik egyházkörrel, de elveszítettük az aranyostordai és küüllői egyházkört teljesen s ezenkívül több ősi egyházközségünket. Országhatárok állják útját a testvéri találkozásoknak. Azonban a lélek nem ismer ilyen elválasztó országhatárokat. A külső választófalak mellett és fölött annál szorosabb lelki kapcsolatot kell teremtenünk, hogy az idők forgatagában megállhassunk. Ezt az országhatárok felett álló lelki kapcsolatot kívánja továbbra is, amennyire lehetséges, szolgálni a Keresztény Magvető, amely már a 72-ik évfolyamot járja. Szükségét ma inkább érezzük, mint valaha. További fennmaradása olvasóink és előfizetőink anyagi és erkölcsi támogatásától függ. Előfizetési ára Magyarországon marad a régi 8 Pengő, ellenben Romániában a postai költségek emelkedése miatt 250 Lejre voltunk kénytelenek felemelni. Hogy kötelezettségeinknek megfelelhessünk, kérjük az előfizetési díjak pontos beküldését.*

Történelmi forduló. 1940 aug. 30-ik napja örökre feledhetetlen dátum lesz a magyar nemzet történetében. Ezen a napon hangzott el a bécsi döntőbíróóság ítélete, amely szerint Ribbentrop Németország és Ciano gróf Olaszország külügyminiszterei Erdély északi részét Magyarországnak visszaitélték, amelyet a trianoni békediktátum alapján Románia 22 év óta megszállva tartott. Ezen a történelmi fordulón minden magyar szívet az öröm és hála érzelme töltötte el. De a mi szívünkben az öröm és hála mellett ott van az egyházunk sorsáért való aggódás érzése is. Eddig együtt is kevesen voltunk. Most az új országhatár által kétfelé szakadva, külsőleg még jobban meggyengültünk. Ezen az adott helyzeten csak a lelki szorosabb kapcsolatok megteremtésével segíthetünk. Úgy, ha valóban lelki egyház leszünk s eggyé forrunk a szeretet és testvériség által. Isten, ki annyi megpróbáltatás kö-

zött megtartott, legyen velünk tovább is, s mutassa meg azokat az új utakat, amelyeken vallásunk és egyházunk jövőjét munkálhatjuk.

János Zsigmond emléke. A János Zsigmond születésének 400 éves fordulója alkalmából a budapesti rádióban két felolvasás hangzott el. Az egyiket Botár Imre tanár fia, a másikat P. Szentmártoni Kálmán írta. Ezen kívül P. Szentmártoni október 18-án a budapesti D. F. Egyletben tartott érdekes előadást az unitárius fejedelemről.

Gyallay Domokos újabb sikere. Gyallay Domokos „Külön nóta“ című színművét Budapesten a Margit-szigeten a nyár folyamán szép sikerrel adták elő s kilátás van rá, hogy a tél folyamán ismét színre kerül a nagy tetszéssel fogadott színmű

Új köri f. ü. gondnok. Kelemen Lajost a kolozs-dobokai egyházkör felügyelőgondnokává választotta, miután Dr. Gál Kelemen ezen hosszú éveken át nagy buzgósággal viselt tiszteréről lemondott. Meg vagyunk győződve, hogy Kelemen Lajosban fennkölt unitárius lelkületével méltó utódot választott az egyházkör.

Az Unitárius Irodalmi Társaság pályadíja. Az U. I. T. a Kelemen Lajos adományából újabb pályadíjat tűzött volt ki egy történelmi elbeszélés írására. 1 pályamunka érkezett „Beke Dániel igazsága“ cím alatt. A Márkos Albert bírálata alapján érdemes a jutalomra. Az 1000 lej jutalmat Fülöp József, a jeles költő és újságíró kapta.

Felhívás. Felkérjük mindazokat, akik a Fülöp József költeményei kiadására gyűjtőíveket kaptak, hogy azokat október hó folyamán P. Szentmártoni Kálmán tanár címére (Kolozsvár, Unitárius Kollégium) visszaküldeni szíveskedjenek.

„Születési szövetkezet“. Ezen a címen adott ki Sz. Szász Béla Sepsiszentgyörgyön egy 50 oldalra terjedő tanulmányt. Abból a gondolatból indul ki, hogy ha vannak temetkezési egyletek, amelyek útján a halál és a múlandóság oltárán hozunk áldozatokat, amelyeknek jórésze a sírokba kerül, mennyivel jobb célt szolgálnának a születési szövetkezetek, melyek „a gyermekáldással járó kiadások hordozása — az újszülöttnek munkaerővé fejlesztése útján, nemcsak a fajfejlesztést szolgálnák, hanem az országot is gazdagítanák“. Szerző érdekes tanulmányában rámutat az ilyen irányú szövetkezet alapjára és beható munkatervet is dolgozott ki. Bár a születési szövetkezet gyakorlati megvalósítására vonatkozó gondo-

latai igen szépek, de éppen eszményi magasságuk miatt, nehezen volnának realizálhatók. Azonban maga a gondolat minden elismerést megérdemel s kisebb keretek közt megvalósítható.

Az Országos Protestáns Napok főünnepségei október hó 30-án és 31-én lesznek. Az ez évi Protestáns Napok Erdély visszatérésének és a vizsolyi Biblia 350 éves évfordulójának a jegyében tartatnak meg ünnepélyes keretek között. Az ünnepségek október 27-én kezdődnek dr. Raffay Sándor evangélikus püspök rádió-prédikációjával. Október 29 én este $\frac{1}{2}$ 7 órakor a Protestáns Napok nagy rádió előadását dr. Makkai Sándor volt erdélyi református püspök, egyetemi tanár tartja „Mit jelent Vizsoly a magyar kultúrában” címmel. A Vigadóban tartandó nagyszabású Reformációi emlékünnepeken az ünnepi emlékbeszédet dr. Tavaszy Sándor kolozsvári theologiai tanár, református püspökhelyettes mondja. A Városi Színházban rendezendő protestáns irodalmi és művészeti estén a bevezető beszédet dr. Ravasz László református püspök mondja, mely után irodalmunk és művészetünk nagynevű protestáns kiválóságai szerepelnek. A vidékről felútlazó résztvevők a vasúti igazolványok megváltása ellenében 50%-os vasúti kedvezménnyel jöhetnek a II. Országos Protestáns Napokra.

Imaórák Angliában. Az elmúlt június hónapban, mikor még lehetett újságokat, folyóiratokat kapni Angliából, ezek az újságok egy érdekes újításról számoltak be. Egész Angliába bevezették az imaórákat, amikor a nap meghatározott idejében az egész nemzet imádkozik a győzedelmes békéért. Az imádkozás vezetője a canterbury-i érsek, akinek imáit a westminsteri székesegyházból minden reggel rádió közvetíti. Igen gyakran, különösen míg a német támadások nem voltak ilyen nagyméretűek, a király egész családjával résztvett azokon. Természetesen, mint azt a modern lélektan is megállapítja, az imádkozásnak a veszélyben igen nagy bátorító és megtartó ereje van, mégis mi ellentmondást látunk az ima szentsége s ilyenformán való felhasználása között. Az imádkozás nem lehet öldöklő fegyver s Isten akaratát még imával sem lehet megváltoztatni.

B. A.

A háború és a vallás. Egyik kiváló, bárthizmussal foglalkozó teológus hangsúlyozza, hogy a világháború után minden irányban érezhető vallástalanság oka nemcsak a háború kegyetlenségében, hanem az azt megelőző racionálisztikus, al-pietisztikus és históriai irányokban keresendő. Ez azonban túlzás, mert ezek

az irányok legtöbbször csak hitetlen teológusok, filozófálok, spekulálók és dialektizálóok előtt voltak ismeretesek. A nép akkor is csak annyit tudott róluk, mint ma. A vallástalanság azonban éppen a népnél volt érezhető. Ennek oka egyedül a keresztény papságban keresendő, amely akárcsak a világháborúban, most is nemzeti istenekről beszél, az Istent egy népnek akarja kisajátítani, s egy nép számára győzelmet s a másokra vereséget könyörög Tőle. Ez a keresztény papi felfogás megfelelhet momentán érdekeknek, de semmiképpen nem egyezethető össze az isteni univerzálitással.

B. A.

A kolozsvári kollégium a bekövetkezett történelmi változás alatt a nagyszámban idemenekülteknek adott menedéket, ami szükségessé tette az intézeti helyiségek javítását és tisztítását. Ezek a munkálatok, valamint a nehéz útazási viszonyok késleltették az iskolai év megkezdését. Azonban október 20—25 ike között megnyílnak az Alma-Mater kapui.

Gyász hírek. *Göncz Mihály* ny. lelkész június 18-án, 74 éves korában Laborfalván elhunyt. Firtosváralja, Lokod és Laborfalva voltak 40 éves lelkészi pályájának állomásai. Mindenütt teremtő és építő szellemének maradandó nyomait hagyta, amelyek volt híveivel, családjával és számos barátjával együtt őrzik emlékét. — *Özv. homoródalmási Barra Lajosné* szül. *Gothárd Rebeka* nyug. jegyző neje, élete 81-ik, özvegysége 13-ik évében Homoródalmáson augusztus 14-én rövid szenvedés után jobb hazába költözött. Egy nagy és szép családnak volt éltető lelke, amelyben a gyermekek és nagyszámú unokák hálás szeretettel csüngtek rajta. A vallásosságban, a munkásságban és gondosságban az igazi nő mintaképe volt. *Antonya Mihály* szováti lelkész anyósát gyászolja az elhunytban. — *Bartók Géza* polgárdii lelkész, a Duna-Tisza menti egyházkör közügyigazgatója, hosszas szenvedés után október 7-én Polgárdiban elhunyt. A dunántúli részekben a Válaszúti György nyomdokain járt s lelkes missziói munkát végzett, ami által beírta nevét egyházunk történetébe. A halottaknak adjon Isten csendes nyugodalmat, az élőknek vigasztalást.

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Nyomta a könyvnyomtatás feltalálásának 500-ik esztendőjében:
„Pallas” könyvnyomda Kolozsvárt, Bolyai-utca 3. sz.